

PENGECSATTOGÁS A ZSINAGÓGÁBAN

Az angyalföldi imaház átalakulása

Kiss Bogdán Lemuel

TDK dolgozat 2020

Konzulens: Szabó Levente DLA, BME Középülettervezési Tanszék

Tartalom

Bevezetés.....	2
A zsinagógák eredete.....	3
Angyalföld.....	3
Baumhorn Lipót (1860-1932).....	6
Az épület.....	8
Vészkorszak.....	12
A zsinagóga eladások kérdése.....	12
A zsidó vallástörvények ellenére eladott zsinagógák visszaváltásának felmerült igénye	13
Háború után.....	14
Az átalakítás körülményei.....	15
Perspektívák.....	19
Saját élmények.....	20
Hasonló sorsú zsinagógák.....	20
Összegzés.....	34
Függelék.....	37
Irodalomjegyzék.....	

2007-ben Jártam először „A Zsinagógában”, ekkor kezdtem el testvéreimmel vívni. Edzőnk hétvégénként küldött minket, kezdő vívókat nézőnek Budapesten rendezett nemzetközi versenyekre. Egy korosztályos világbajnokság volt, már homályos emlék, de arra emlékszem édesapám említette, hogy ő itt fiatal korában díszítőfestőként dolgozott, és arra is milyen élet-halál harcok folytak a díszes kupolateremben – pengecsattogás, üvöltések egy sikeres, vagy sikertelen találkozás után. Ez akkor még kezdő vívóként friss élmény volt, kiváltképp egy ilyen különös épületben.

Kérdés sosem volt, hogy az épület eredetileg zsinagógának épült, de akkor még nem gondoltam bele, milyen lehetett itt régen, milyen gazdag történelme van a környéknek, az épületnek, a zsinagóga közösségének.

A 19.században a hazai zsidóság legprosperálóbb korszakát élte. Magas színvonalú kulturális, és vallási épületeikkel gazdagították a hazai építészeti örökséget. Az addig nem látott fejlődésnek a Holokauszt vetett véget. A városi közösségek jelentősen megfogyatkoztak, a vidékiek nagy része megszűnt, a zsinagógát hagyva emlékül maguk után.

A Baumhorn Lipót által tervezett, 1909-ben épült Angyalföldi zsinagógát, s átalakulását vizsgálom. A hazai és európai szinten is kiemelkedő építészeti értéket képviselő épület, a második világháborút, a használó közösséget ért tragédiát követően meghökkentő funkciót kapott, vívócsarnokká alakították.

A dolgozatban írott forrásokra, az átalakítást tervező építésszel készített interjúra, és levéltári kutatásra támaszkodva igyekszem feltárni a zsinagóga történetének egyes periódusait, az átalakítás körülményeit. Hasonlóan megüresedett és új funkciót kapott zsinagógák átalakulását figyelve, megvizsgálom az új funkciót és minőségét. Összevetve az angyalföldi zsinagógát más hazai zsinagógák háború utáni sorsával, egyértelműnek tűnik, hogy az átalakítás megmentette az épületet a pusztulástól.

A zsinagógák eredete

Az Egyiptomi kivonulást követően a Mózes által vezetett nép egy sátorot készített Isten Sínai hegyen elhangzott parancsa és útmutatása szerint. Ennek a Mózesi sáornak a függönnyel elválasztott belső részében, a Szentek Szentjében jelent meg Izrael Istene a Tízparancsolatot tartalmazó Frigyláda fölött. A Szent sátor volt a zsidók számára az Istennel való találkozás, és az áldozatok bemutatásának helye. A letelepedéskor először Gilgálban, majd Silóban állt a sátor, majd, amikor Dávid király lett, Jeruzsálembe vitette. Fia, Salamon építtetett egy kőtemplomot, ahol elhelyezték a Frigyládát. A Törvény előírása szerint évente háromszor minden zsidónak fel kellett zárándokolnia Jeruzsálembe az ünnepekre. Az épületet i.e. 587-ben lerombolták Nabukodonozor seregei, majd a 70 éves babiloni fogságból hazatérő zsidók újjáépítették. Ezt a második, később Heródes király által kibővített Templomot i.sz. 70-ben Titusz légiói rombolták le. A Harmadik Templom felépítését azóta remélik sokan, mert a zsidóság nem mutathat be a Mózes törvénye szerinti áldozatot, tehát nem gyakorolhatja a vallását, ha nincs Temploma.

A babiloni fogság ideje alatt alakult ki az imádkozás, Tóraolvasás, hitélet számára a zsinagóga, a „bét ha knesset”, görögül „szünagóga”, a gyülekezet háza.

A zsinagóga tehát nem templom, hanem egy hely az összegyülekezés számára. A közös imához szükséges csoport, a „minjen” 10 felnőtt férfiből áll. A szakralitás nem az épülethez kötődik, hanem a közösséghez, melynek tagjai Jeruzsálem felé, a Templom (helye) felé fordulva imádkoznak Salamon király templomszentelő imája miatt, melyben ezt kérte:

„...ha könyörögnek hozzád e város felé fordulva, melyet választottál magadnak, és e templom felé, amelyet a te nevednek építtettem, hallgasd meg akkor az ő könyörgésüket és imádságukat a mennyből a te lakhelyedről, és szerezz nekik igazságot...” (II.Krónika 6:38-39.)

Angyalföld

Az Aréna (Dózsa György) út környéke a kiegyezés után kezdett fejlődni, az addig itt elterülő földeket nagy országosan, sőt nemzetközileg ismertté vált vasüzemek (Nicholson gyár, Danubius hajógyár) váltották fel. Középen találjuk a régi lőportárat, a laktanyákat - ezekre az utcanevek máig emlékeztetnek - és az 1873-as térképen található tervezett lóversenypályát, mely egy részén a mai Honvéd Sporttelep terül el. Az 1876-os árvíz után felépítették a vízfogógátat, amely megvédi a Dunától az újonnan épült hazákat. Meg kezdték az Első Budapest Gőzmalom Részvénytársaság munkástelepeinek építését, iskolák óvodák épültek.

A zsinagógával átellenes oldalon állt az egykori Váci úti zsidó temető. A temetőt a pesti folklór is megőrizte: köztudott volt, hogy estefelé nem érdemes a sűrűn benőtt sírkert felé menni, mivel a 19. század vége felé ez volt az angyalföldi martalóc legények egyik kedvelt portyázóhelye. Ebben a temetőben feküdt a hegedűvirtuóz Rózsavölgyi Márk (1788-1848), a csárdás műfajának megalkotója is. A zenész jó barátja, Petőfi Sándor elégiában énekelte meg a zeneszerző halálát:

*„Vén muzsikus, mit vétettem én neked,
Hogy mindig csak szomorítasz engemet?
Keseregtem, mikor szólt a hegedűd,
Hejh nem szól már, s ez nekem még keserűbb,
Ez nekem még keserűbb!”¹*

A régi Váci úti zsidó temető háttérben a zsinagógával – 1910²

A zsinagóga 1909-ben készült el, 1910 nyarán megkezdődött a szomszédos temető felszámolása – a pesti zsidóság 1874-től már a Salgótarjáni utcai temetőt használta. Habár a zsidó vallás tiltja a sírok megbolygatását, a városi hatalom, mint sokszor máskor, ekkor is győzedelmeskedett. A Chevra

Kadisa³ értesítette a fővárosi zsidóságot, hogy gondoskodjanak elődjeik újra temetéséről, ellenkező esetben tömegsírbá lesznek kénytelenek elhantolni a magára hagyott elődök porait.

¹ PETŐFI Sándor: *Rózsavölgyi halálára Pest*, 1848.

² *Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár* – <http://collections.milev.hu/items/show/33283>

³ A zsidó temetkezéssel kapcsolatos teendőket a Chevra Kadisa, a Szent Egylet látja el.

Az egykori Váci úti temető helyén ma iskola, lakóházak és munkahelyek épületei állnak, az ott pihenőket a Kozma utcai zsidó temetőbe költöztették át.

Régi Izraelita temető és a későbbi zsinagóga (pirossal) – 1903⁴

„De az igaz ügye, hogy közénk senkik, még egyformákban is százfélék közé, elvegyült egy millió zsidó? Hogy e zsidók megcsinálták nekünk Budapestet, s mindazt, ami talán – talán? Biztosan – nincs is, de európaias és távolról mutató? Segítségünkre jöttek nekünk, akik már nem vagyunk, azok, akik, mint nép, szintén nincsenek”⁵

Írta Ady Endre a Korrobori című, 1924-ben a Nyugat 1917. évi kézirat-mappájából előkerült kiadatlan cikkében. A zsidó polgár a kor addig soha nem látott gazdasági fellendülésének mindenféle építkezésén fontos megrendelői, beruházói és mecénási szerepeit is betölthette. A magyar zsidóságnak kultikus vonatkozásban természetesen a zsidó templomépítésben jutott mecénási-építetői szerep. E folyamat két parlamenti döntéstől erősödött fel: az 1867-es emancipációs, illetve az 1895-ös recepciós törvénytől. A hetvenes években sok korábban épített magyarországi zsinagógát sikerült a hitközségek kezdeményezésével bővíteni, átalakítani. Ezt a zsidó vallású magyar lakosság lélekszám-növekedésével párhuzamosan újabb templomépítések korszaka követte, leginkább a századforduló éveiben. A hitközségeket és híveket, tehát a zsidó építetőket a legújabb építészeti törekvések iránti fogékonyság jellemezte, ezért nagy számban megtalálhatók a templomépítkezések között is a „korszerű építészet” kiemelkedő alkotásai. Ennek az építkezési hullámnak igen tehetséges főszereplője volt a Lechner Ödön köréből felnövekvő Baumhorn Lipót építész.⁶

⁴ Forrás: Mapire.eu - <https://mapire.eu/hu/map/budapest-1903/?layers=here-aerial%2C98&bbox=2120892.61112185%2C6027153.973478661%2C2124114.909595497%2C6028109.436332225>

⁵ Ady Endre: *Korrobori*. Nyugat, 1924. 1. sz.

⁶ SZEGŐ György–HADIK András–TORONYI Zsuzsa: *Baumhorn Lipót Építész*. Budapest: Architart Kiadó, 1999

Baumhorn Lipót (1860-1932)

Baumhorn Lipót 1860 december 28-án született Kisbéren, Komárom megyében. Győrben főreáliskolát végzett. Apja, aki Győrben tanító volt, fiát a bécsi Technische Hochschule-ra (ma Bécsi Műszaki Egyetem) küldte tanulni, ott König, Ferstel és Weyr neves építészprofesszorok tanítványa volt. Baumhorn abszolválás után hazament Győrbe, de hamarosan Budapestre utazott és belépett Pártos Gyula és Lechner Ödön tervezőépítész irodájába. 1883 és 1894 között tizenkét meghatározó jelentőségű évet töltött itt. Egész további munkásságát jellemzik az itt elsajátítottak, a nagyvonalú, könnyed rajzkészség, a finom és gazdag részletképzés. Stílusában mindvégig jellemző maradt a lechneri nemzeti formanyelvre való törekvés és az azt megelőző eklektikus komponálási mód, melyhez keleties, illetve reneszánsz, barokk, nem ritkán szecessziós ornamentikát alkalmazott. Épületein szinte mindig megjelennek a Lechner Ödön és követői által gyakran alkalmazott téglaivek, a homlokzaton végigfutó hangsúlyos függőleges lizénák, amelyek a főpárkányon túlemelkedve szinte a gótika égbetörő hatására emlékeztetnek. Azok legsikerültebb és akkor legkorszerűbbnek számító alkotásai, amelyeken a díszítő részletelemek kevésbé dominálnak és a sajátos hatást tömegalakításának a maguk tisztaságában megjelenő tipikus, keleti gyökerű formaelemei adják. A szecesszió konstruktív vonulatának tekinthető alkotások: Cegléd, Újvidék, Losonc, Gyöngyösi és Budapest Aréna úti zsidó templomai. A szegedi, újvidéki és a Páva utcai zsinagógát ezen felül részletképzésének szimbolikus gazdagsága, rendkívüli finomsága, mégis egységes megformálása emeli ki a magyar késő-historizmus gazdag választéka fölé.

Nádai Pál író 1927-es interjúja Baumhorn Lipóttal

Mikor még a hercegprímás adott pénzt zsinagógára.

- *Hát igen, mondja, engem úgy fog elkönyvelni a magyar építészet krónikása, mint aki a zsinagógaépítészeti szerelmese vagyok. Ez igaz is. De azért a profán-építészetet nemcsak nagyrabecsülöm, hanem egész erőmmel csináltam is. Tévedés volna azt hinni, hogy én mást sem csináltam, mint zsidó-templomokat. Kivált Szegeden és más vidéki városokban van számos banképületesem, bérpalotám, s ezekben is mindig a célszerűség és modernség gondolatát igyekeztem megvalósítani. Az is bizonyos azonban, hogy az első önálló munkám is már zsinagóga volt. Egyszerű, kedves, színes épület az: a negyven éve elkészült esztergomi templom. Baumhorn Lipótnak egyik legszebb emléke. Sok küzdelem, belső lelki harcok előzték meg a munkát, mikor a megbízást kapta: vajon elég erős-e már ő, a huszonötéves fiatalember ilyen feladatra? Vajon megvan-e már benne a szükséges lendület, a feladathoz méltó emelkedettség? Úgy látszik megvolt. Hatalmas ösztönzője volt az akkori idők szelleme is, melyben a jólét és a polgári egyetértés uralkodott, jellemző az akkori viszonyokra, hogy a kis esztergomi zsidóhitközségnek, mely közadakozásból emelte templomát, az akkori népszerű hercegprímás, Simor János kétszázötven pengő forintot ajándékozott erre a célra. Nagy pénz volt az akkor, de még nagyobb volt az erkölcsi értéke annak az adománynak... Lechner Ödön munkatársa. Abban az időben, mikor Baumhorn Lipót a Bécsi Ferstel nek, a Votivkirche építésének tanítványa Pestre került, még meglehetősen kevés, de jórészt igen tehetséges építész dolgozott nálunk, ezek között volt a Pártos és Lechner-cég, melynek irodájából nőtt ki a nagy magyar alkotó zseni, Lechner Ödön. Ő mellé került első munkatársnak Baumhorn Lipót. Ott, az Andrassy úti francia renaissance épületben, a mai Drechsler-palotában együtt dolgozott Lechnerrel az Iparművészeti Múzeum tervein. Sok és heves vitája volt az impulzív, kedves és bohém Lechnerrel, barátságos, lázas, de mindig békés viták a magyar díszítőstílusról, melynek Baumhorn nem tudott hívévé szegődni. - *Én már csak megmaradtam a nagy történelmi stílusok mellett. Templomaimon s profán épületeimen is mindig egy hagyományos építógondolatból indultam ki. De sohasem voltam szolgalelkű másoló. Mindig individuálisan fogtam fel a feladatokat. S adtam bele a magam egyéniségéből is, meg a korból is, melynek gyermeke vagyok. Hiszen már ez is vakmerőség volt abban az időben.**

Baumhorn elmondja, hogy a templom-építésben ő is a nagy egyszerűsödés felé törekszik. Ami felesleges dísz, volt a régebbi architektúrájában, az elhagyta. Állítása szerint a részletekben van a zsidóság szelleme. Minden rajza most is egy-egy grafikai pontosságú és finoman kidolgozott műlap. „*A részletek, amelyekben a zsidóság tradícióit öntöttem művészi formába, mindig lenyűgöztek* - mondja Baumhorn. *A legszebb emlékeim e részben a szegedi zsinagóga építéséhez fűződnek. Mennyit tanultam itt a szegediek bölcs és tudós rabbijától, Lőw Immánuelától.* Lelkesedés csillan meg szemeiben, ahogy az együtt töltött esztendőkre gondol, mikor a zsidó díszítőszellem, a jelvények, az ünnepeket jellemző növényi és állati szimbólumok kerültek megbeszélésre. Hogy lett belőlük faldísz, hímzés, mint váltott festett ablakok részeivé, hogy végül sugárzó színeiken át beáradjon a napfény és a magyar lélek örömrészét fokozzák ott, a szegedi zsinagóga áhítatában...⁷

⁷ NÁDAI Pál: *HUSZONKÉT MAGYAR ZSINAGÓGA Beszélgetés Baumhorn Lipóttal, a nagyhirű templomépítő művésszel.* Egyenlőség, 1927. 08. 27., 7-8.

Az épület

A századfordulóra egyre szükségesebbé vált egy kerületi zsinagóga felépítése. 1905-ben megalakult a Lipótvárosi Talmud–Tóra és Imaegyesület, amely a Kohári utca 23.sz. alatt bérelt helyiséget imaház céljára. Ez rövidesen szűknek bizonyult. Végül is 1908-ban Baumhorn Lipót terve nyomán épült fel az Aréna út (Dózsa György út) egy 1260 m² nagyságú saroktelekre, amely 552 férfi és 400 nő befogadására volt alkalmas. Az irodákat a templomszolga és a samesz⁸ lakását, a maceszsütödét külön épületben helyezték el. A telek megosztásával a téli imaterem, az irodák és a maceszsütöde is a zsidó közösséget szolgálta.

Az épület alaprajza követi a zsinagógai hagyományokat. Az előcsarnokból a belső térbe lehet jutni, amelynek kupolás középrészét 4 oszlop támasztja alá; egyben ezek hordják a női karzatokat is. A belső kupola alatti síkban Róth Miksa tervezte üveglablak fokozta a fény-hatás ünnepélyességét. A Jeruzsálem felé néző falat is díszes belső építészeti eszközökkel alakította ki, ide helyezve a tóraolvasó emelvényt. Az épület homlokzata a téglá és vakolat váltakozó felületeivel, a „lechneri” iskola hatását mutatja Baumhorn egyéni felfogásában. Bizonyos formai elemei az újvidéki és a szegedi zsinagógák részleteihez teszik hasonlóvá. Status quo zsinagóga lévén nincs orgona, a bima középen helyezkedik el, a belső tér díszítése kevésbé plasztikus, díszítőfestés: geometrikus formák, és a tórából vett héber szövegek, és Dávid-csillagok díszítik a belső teret. A fotón látható Északkeleti főfalán, a tóraszekrény fölötti félköríves falmezőn a 113. Zsoltár egy részlete olvasható:

מזמור 113/3

מזמור שמש עד מבואו מהלל שם יהוה

"Napkeltétől Napnyugtáig dicsérve legyen az Örökkévaló neve" (Zsolt 113,3)

Körben a falakon a következő feliratok szerepeltek: "Istenszolgalat", "Tóra", "Jótétemény", "Térj meg".

Az épület Marton Jenő építőmester vezetése alatt épült fel. A terveket 1907. június 27-en hagyta jóvá a Városi Tanács, a használatbavételi engedély pedig 1908. augusztus 7-en kelt és szeptember 1-ével adta át az épületet rendeltetésének.

⁸ templomszolga

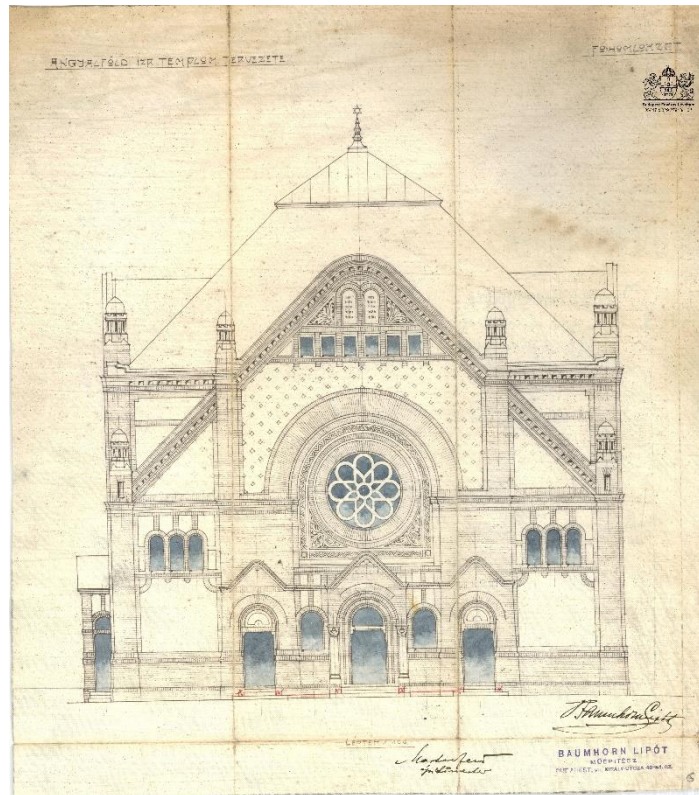
A Dózsa György úti zsinagóga építése 1909 körül⁹

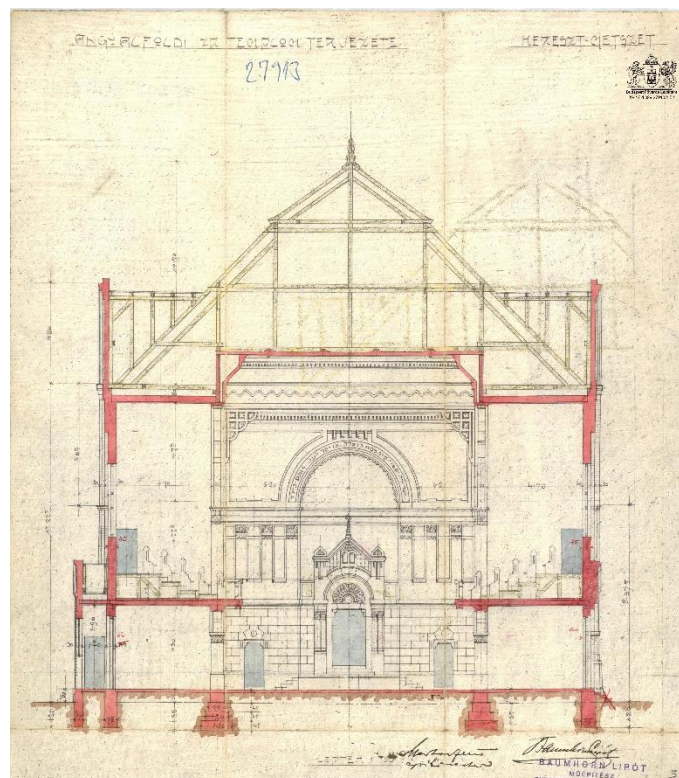
A zsinagóga belső tere – 1909¹⁰

⁹Darabanth.com – <https://www.darabanth.com/hu/nagyaukcio/28/kategoriak~Festmeny-mutargy-papirregiseg-egyeb/Judaika~11649/cca-1909-Budapest-a-Dozsa-Gyorgy-uti-zsinagoga-epitese-foto-9C39712-cm-cca-1909-Budapest--II1680204/>

¹⁰SZEGŐ György–HADIK András–TORONYI Zsuzsa: *Baumhorn Lipót Építész*. Budapest: Architart Kiadó, 1999, 18.

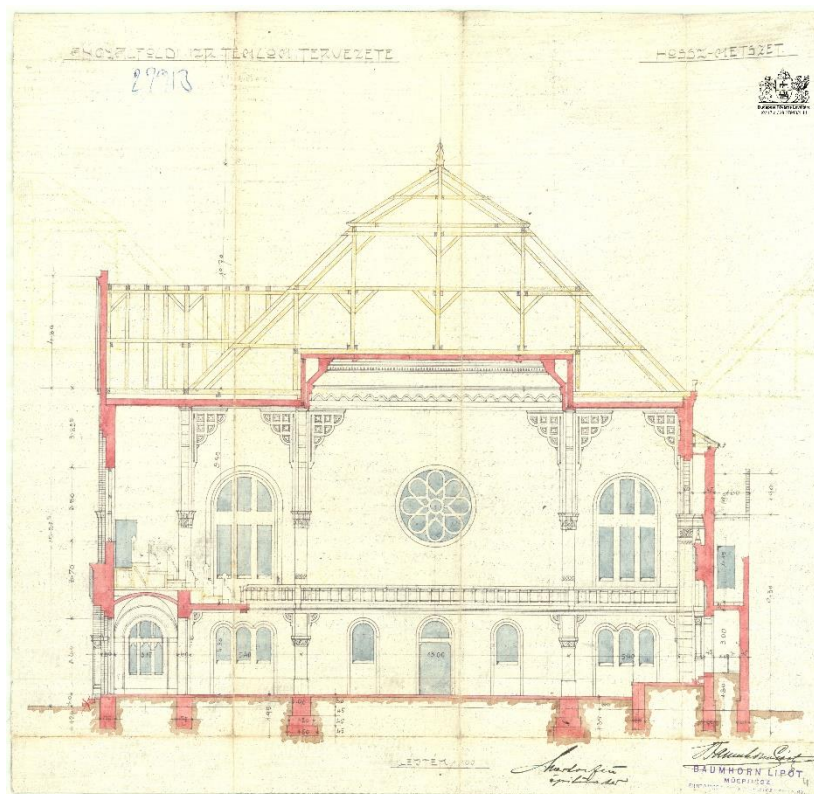
Dózsa György úti homlokzat¹¹

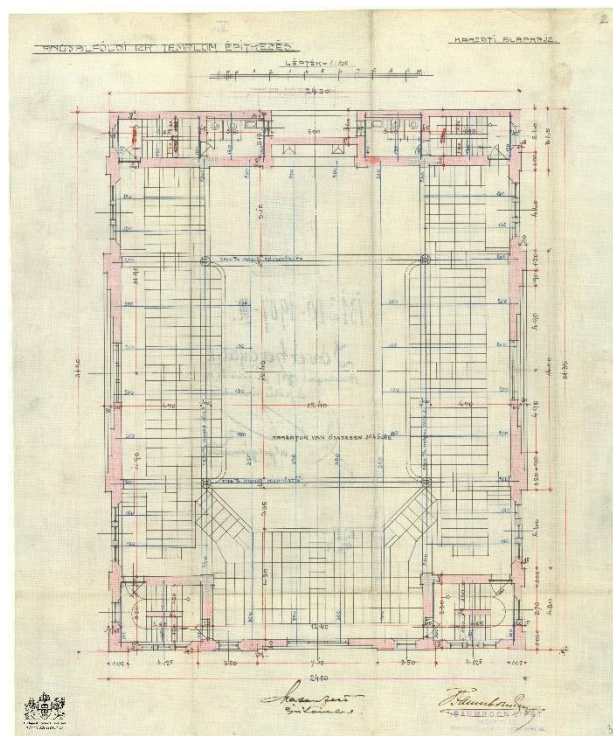
Homlokzati rajzzal párhuzamos metszet¹²

¹¹ Budapest Főváros Levéltára

¹² Budapest Főváros Levéltára

Düzsza György útra merőleges metszet¹³

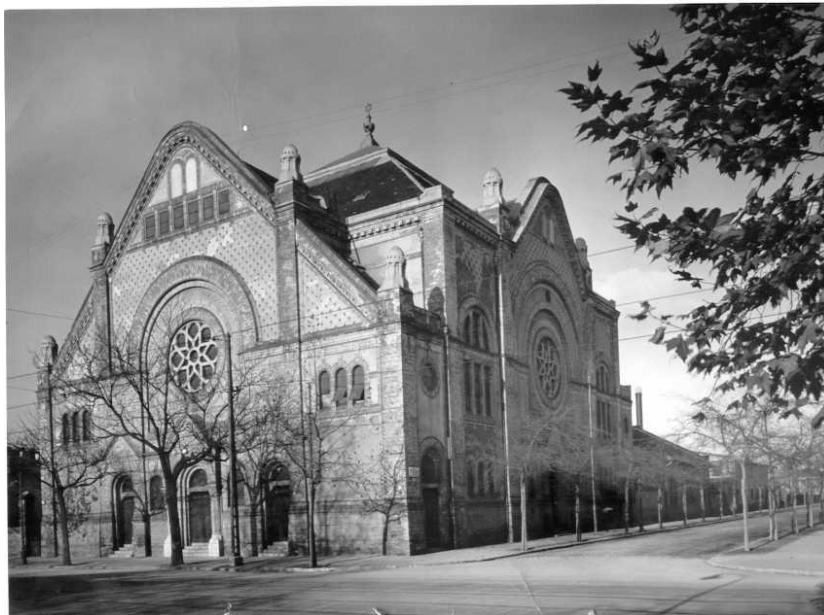

Karzsztint alaprajza¹

¹³Budapest Főváros Levéltára

Vészkorszak

A második világháborúban, a vészkorszak alatt, a zsinagóga gyűjtőtábor volt. Lőw Immanuel szegedi főrabbi, akivel Baumhorn szoros kapcsolatban állt – Lőw volt a rabbi a Szegedi zsinagóga építéskor – is itt töltötte élete utolsó napjait. Lőw Immanuel rabbi 1927-1939 között felsőházi képviselő volt a neológia képviselőjeként. 1944-ben, születésnapján még a szegedi sajtó köszöntötte, és alig fél évvel később, a szegedi gettóból Strasshofba deportálták volna az idős, súlyos tüdőgyulladásban szenvedő főrabbit. Budapesten kórházba került, ahol Scheiber Sándor, tudós levelezőtársa látogatta. Scheiber megrázó szavakkal emlékezett vissza találkozásukra: „... levelezésünkre utalt az 1944-es pesti, tragikus viszontlátáskor. Amikor az Aréna úti zsinagóga gyűjtőtáborához értem, épp mentőautóba emelték a deportáló vagonból kimentett, összetört, vak tudóst. Egy üveg meleg levest nyújtottam be neki. A kiéhezett aggastyán reszkető kanalizgatás közben megszólalt: »Jobb a levesed, mint az írásod«. Mindig haragudott apró betűimért.” Alig néhány nappal később ebben a kórházban érte a halál kilencvenéves korában.

A zsinagóga 1944 előtt ¹⁴

A zsinagóga eladások kérdése

A holokauszt után az elnéptelenedett vidéki hitközségeknek súlyos gondot jelentett a hitközségi épületek, zsinagógák fenntartása, a háborús sérülések helyreállítása. A zsinagógákat a kormányrendeletek és a zsidó vallásjog (halakha) is a zsidóság közös tulajdonának tartották, ezért a fenntartásuk nemcsak az egyes hitközségek, hanem az országos ernyőszervezet feladata is lett. Az „elárvult templomokkal” kapcsolatban több olyan probléma is jelentkezett, amelyekre vallásilag is elfogadható, ugyanakkor racionális elvek szerint is indokolható megoldásokat kellett találni. Az Országos Rabbiegyesületben a következő kérdéseket vizsgálták: el lehet-e adni a zsinagógát, ha igen, milyen esetekben, ki illetékes az eladásra, és mi legyen az érte kapott pénzzel?¹⁵

A zsidó szóbeli bölcsélet alapelve szerint zsinagógát eladni csak szent céllal lehet, az összeget a zsinagógánál is szentebb célokra költhetik, például Tóra tekercecsek vásárlására, vagy mikve,

¹⁴ Magyarzsido.hu http://magyarzsido.hu/index.php?option=com_catalogue&view=detail&id=42&Itemid=20

¹⁵ Mivé lettek az egykori zsidó imaházak – Toronyi Zsuzsanna

<http://muzeumcafe.hu/hu/mive-lettek-az-egykori-magyar-zsido-imahazak/>

rituális fürdő építésére. Egyes rabbik szerint az eladás feltétele az eredeti funkció visszaállítási lehetősége, mások szerint örökre is el lehet adni, ha nem használják illetlen célokra, például mosodának, fürdőnek. Későbbi kiegészítés szerint, ha az egész közösség beleegyezésével adják el, elveszíti szentségét és a befolyt összeget sem kötelező szent célokra használni.

A Talmudban az is szerepel, hogy az ember ne romboljon le egy zsinagógát, amíg egy újat nem épít a helyébe. Eladás csak akkor jöhet szóba, ha a közösségnek van más zsinagógája, imahelye. Különbséget tettek falusi, és városi zsinagógák között, utóbbiak eladása tilos volt, mert azt nem egy kis közösség, hanem az egész világ zsidóságának tulajdonának tartották. Később megengedték ezek eladását is, ha abban már nem imádkoznak. Olyan településen, ahol nem maradt zsidó lakosság, az országos hitközségi vezetőség dönthetett az eladásról. Vidéken csak néhány nagyobb városban maradt zsidó közösség.

A zsidó vallástörvények ellenére eladott zsinagógák visszaváltásának felmerült igénye

Az Állami Egyháziügyi Hivatalon keresztül jelentős nyomás érte a Magyar Izraeliták Országos Központját (MIOK) nem egy esetben rendszeresen látogatott zsinagógák eladására. Ekkor zártak be több budapesti zsinagógát (Rumbach Sebestyén utcai, Páva utcai, Dózsa György úti), és számos vidéki imaházat adtak el az államnak vagy a városnak. Ez sok esetben ellentétes volt nemcsak a használó közösség szándékaival, hanem a zsidó vallástörvényekkel is.

„Két és fél év alatt kb. 15 zsinagóga épületet adtunk el részben az államnak, részben a városoknak és a községeknek. Mindig gondoltunk arra, hogy az állami érdekek is érvényesüljenek. Több esetben nagy harccal kellett megtörni az egyes hitközségek ellenállását. Gyöngyösön egy évig kellett viaskodnom a hitközség vezetőivel. Végül ott is átengedték a főtéren lévő nagy és kis zsinagógát. (...) Kiskőrösön, ahol 14 zsidó maradt, majdnem kiátkoztak, hogy kierőszakoltam Ortutay Gyula képviselő kívánságára a zsinagóga átengedését az iskola kibővítésének céljaira. (...) Abaújszántón a régi zsinagógából új postahivatal lesz” – jelentette 1960. március 7-én az Állambiztonsági Szolgálat II/5-C alosztályának „Sipos” fedőnevű ügynöke, Sós Endre hitközségi elöljáró „Szigorúan titkos” összefoglaló jelentésében.¹⁶

Köves Slomo és Oberlander Baruch rabbi így ír erről¹⁷: Volt-e joga a központi hitközség vezetőségének ezeket a zsinagógákat eladni? A válasz nyilvánvalóan az, hogy nem! Nem volt joga a központi vezetésnek a működő közösség feje felől a zsinagógát eladni, vagy az államnak átengedni, és ezzel megtörni a helyi közösség szellemét, vagy teljesen véget vetni a helyi közösségi életnek. Még akkor sem, ha az végül a helyi közösség „beleegyezésével” történt, hiszen az ilyen beleegyezéseket nyilvánvalóan megfélemlítés előzte meg. A „központi” hitközség vezetősége pedig „fentről” lett kijelölve, és a célja enyhén szólva sem a közösség építése és erősítése volt, hanem – ahogy Toronyi Zsuzsa, *Zsidó közösségek öröksége* című művében írja¹⁸ az egyik korabeli hitközségi elnökről – „feladata ebben a helyzetben a hitközségi élet csendes felszámolása lett”.

Köves rabbi szerint tehát egyértelműen kijelenthető az is, hogy zsinagógák eladása nem volt jogszerű, és az épületek szentsége a helyén maradt. Szerinte a zsidó közösségnek kötelessége a lehetőségekhez mérten az ilyen épületek helyreállítása, ha ez nem lehetséges, a meggyalázó használat megakadályozása.

¹⁶ Kenedi János: Egy kiállítás hiányzó képei 2. In: *Élet és Irodalom*, 48. évf. 42. sz.

¹⁷ <https://zsido.com/eladott-meguresedett-kiuritett-es-kisajatitott-zsinagogak-sorsa/?fbclid>

¹⁸ Toronyi Zsuzsa, *Zsidó közösségek öröksége* 16. old. -Magyar Zsidó Levéltári Füzetek 7.

A Háború után

A világháború után az épület kisebb sérüléseit hamar helyreállították, azonban az amúgy is megfogyatkozott hívek száma hamar csökkenni kezdett az emigrációs hullámok miatt. A folyamat vége az lett, hogy a negyvenes évek végére a hitközség visszaszorult egy jóval kisebb, eredetileg kultúrterem céljára épült helyiségbe, a zsinagóga központi terét pedig különféle állami vállalatok használták raktárként. 1985-ben a Budapesti Honvéd kapta meg az épületet, vívócsarnokká átalakítás céljából.

A ma zsinagógaként funkcionáló korábbi kultúr terem¹⁹

A nyolcvanas évek közepén rabbiként működő Löwi Tamást 1985-től 1988-ig Deutsch Róbert követte a rabbi székben. Mellette Fekete Pál és Kővári Ernő alelnökök is sokat tettek az idejára hívókért. A közösség stabil volt, hétköznapi esténként is imádkoztak és mindig volt minjen²⁰. Deutsch főrabbi (ma országos főrabbi és a Bethlen téri zsinagóga főrabbi) idejében, a nehéz körülmények ellenére is, több mint 10 barmicvó volt. A hívek népszerű rendezvényeket szerveztek, volt olyan széder este, hogy az udvarra vittek ki a padokat az ünnepléshez. A nyolcvanas évek végi közösségi életről Fröhlich Róbert, a Dohány utcai zsinagóga főrabbi, aki 1989-90 között a Dózsa György úti zsinagóga rabbi volt, így emlékszik: „Kellemes benyomásokat gyűjtöttem 1988-89-ben kezdő rabbiként ebben a zsinagógában. Lefkovits Sándor volt a kántor, Galambos, Kerpen bácsi és még sokan mások rendszeres látogatói voltak az istentiszteleteknek, de jöttek fiatalok is, főleg someresek (a Hasomer Hacair zsidó ifjúsági szervezet tagjai), akiknek a közösség helyet adott a rendezvényeikhez”. Az ezredforduló után a Budapesti Zsidó Hitközség felújította a kultúrtermet Szalai György körzeti elnök vezetésével, ami a mai napig zsinagógaként és kultúrteremként egyszerre szolgálja a zsidó hitéletet²¹

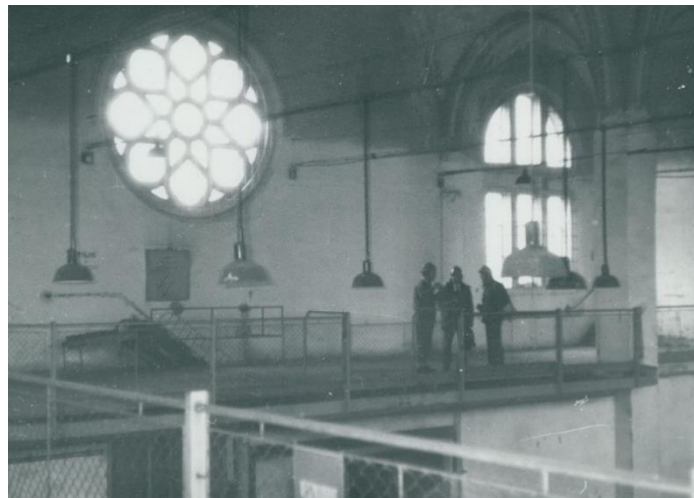
¹⁹ fotó: Perness Norbert – zsinagogák.hu <http://www.zsinagogak.hu/index.php/dozsa-gyorgy-ut/>

²⁰ jelen van 10 felnőtt férfi – bizonyos imák elmondásához ez feltétel

²¹ RÓBERT Péter: *Zsinagóga Angyalföldön- XIII. Kerületi helytörténeti füzetek 15.* Budapest: Angyalföldi József Attila Művelődési Központ, 2009

Az átalakítás körülményei²²

Az eladás után az épületet a Triál játékgyár használta raktárként, majd a Műcsarnok Vállalat. A belső teret a raktározási funkció miatt szétverték, és lifteket építettek benne. A karbantartás elmaradása miatt azonban hamar romlani kezdett épület állaga. A tetőszerkezet beszakadt, több helyen beázást előidézve, az épületet gyújtogatás miatt is károsodás érte. A homlokzat téglá architektúráját még háborús lövések tették tönkre. Az épületre 1977-ben bontási határozatot adtak ki.

A raktárként használt zsinagóga (1978)²³

Ekkoriban kapta az Iparterv vállalat a megkeresést a zsinagóga hasznosítására, amely elmaradásaként az épületet lebontottak volna.

A vállalat tervezői, Benczúr László, és Déry Attila építészmérnökök vezetésével folytak az átalakítási munkálatok, melynek során nem csak a felújítás, de az új funkció megtalálása is a tervezők feladata volt. Az épületet kezdetben oktatási vagy kulturális céllal kívánták hasznosítani, de mivel az illetékes állami hivatalok nem tartottak igényt a zsinagógára ezek a tervek nem valósultak meg.

Az épület megmaradása érdekében kulcsfontosságú új funkció végül a szomszédos Honvéd Sportegyesület jelentkezésével vált egyértelművé, ami box és vívótermet kívánt kialakítani benne.

Az átépítésnél nem csak az új funkció beköltöztetését, de az épület felújítását, részleges restaurálását is elvégezték. A homlokzat felmérésekor az összes téglaprofil konzignálása megtörtént, a szükséges téglákat a Mezőtúri téglagyár gyártotta le. A Róth Miksa által tervezett bevilágító üvegablak a megmaradt részek alapján rekonstruálva lett. Az átépítés fontos elemeként megújult a kupolater díszítőfestése, a festést az Országos Szakipari Vállalat végezte a megmaradt részletek alapján a vallási szimbólumokat mellőzve. A vallási feliratok és szimbólumok a hitközség kérésére lettek eltávolítva, minden egyéb részlet eredeti módon került helyreállításra.

²² Benczúr László építésszel készített interjú alapján, lásd: [Függelék](#)

²³ Lechner tudásközpont

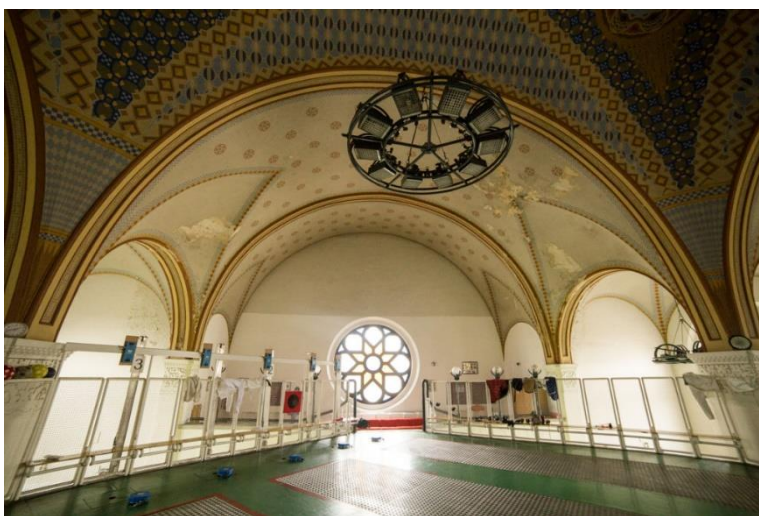
A homlokzat kipótolt sárga téglái²⁴

A Dózsa György útra merőlegesen két oldalt az egykori női karzatok megmaradtak, itt csakúgy, mint a földszinten. A karzatok alatti földszinti területen kerültek kialakításra az öltözők.

A megfelelő számú vívó pást miatt szükséges volt egy új szint beépítése. Ez a négyzet alakú födém az eredeti belső tér tiszteletben tartása, és a megfelelő méretek érdekében negyvenöt fokkal el lett fordítva. Az új födém, ami független szerkezetként négy beépített pilléren támaszkodik az elforgatásnak köszönhetően nem fedi le az egész második szintet, élei mentén, a zsinagóga sarkain egybenyitott légtér jött létre, aminek köszönhetően a karzatokról, de még a földszint egyes részéről is érzékelhető az egykori zsinagóga térformája. Az új szinten a kupolatér közelsége kiváltságos téri élményt nyújt.

A vívóterem a korábbi zsinagóga hangulatát idéző álló, és mennyezeti lámpákat kapott, a hozzáépített alsó csarnok és felső szint anyagválasztásában eltér a műemléki épületrésztől.

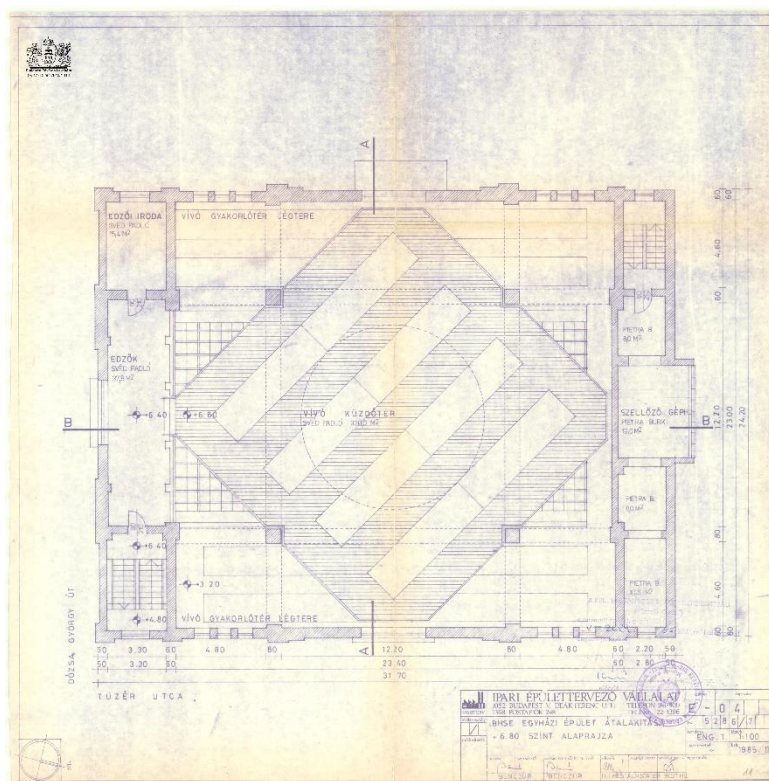
Benczúr László ezért a munkájáért 1989-ben Ybl díjban részesült

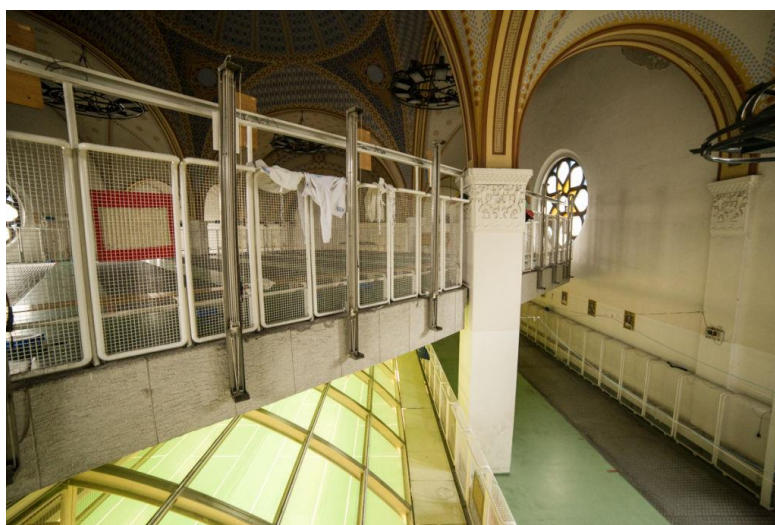
Kupola és vívó pástok²⁵

²⁴ Saját fotó

²⁵ fotó: Pernes Norbert – zsinagógák.hu <http://www.zsinagogak.hu/index.php/dozsa-gyorgy-ut/>

A vívócsarnok második szintjének alaprajza²⁶

A legfelső szint elforgatott födeme, alatta a karzat szintje, mellette-alatta a földszinti terem²⁷

²⁶ Budapest Főváros Levéltára

²⁷ fotó: Perness Norbert – zsinagógák.hu <http://www.zsinagogak.hu/index.php/dozsa-gyorgy-ut/>

A két korábbi karzat fölé magasodó földszinti terem²⁸

A két korábbi karzat fölé magasodó földszinti terem²⁹

²⁸ Saját fotó

²⁹ Saját fotó

Perspektívák

2019. szeptember 1-jén a hitközség tagjai, a sportegyesület engedélyével a tizedek újéve ünnep alkalmával több évtized szünet után újból megfújták a sófárt a zsinagógában. A hitközség témában írt írásaiból érzékelhető, hogy örülnének, ha az épület újból zsinagóga lenne.³⁰

2017-ben a Honvéd új vívócsarnok építését kezdte meg a Honvéd Sporttelepen Kendik Géza tervei alapján. Az alapkőletétel alkalmán Csampa Zsolt, a Magyar Vívószövetség elnöke örömét fejezte az új vívócsarnok építése miatt, és utalt rá, hogy szeretnék a zsinagógaépületet is felújítani, a gépészetet korszerűsíteni.³¹

³⁰ „Rosh Chodes Elul hónapjában, a mai napon szeptember elsején, több évtizede először csengett fel a sófár hangja a Dózsa György úti -egykori Aréna úti- zsinagógában.” (Fotó: Fehérváry Mercédesz) – Forrás: BZSH - Budapesti Zsidó Hitközség – facebook <https://www.bzsh.hu/sofar-dozsagyorgyut/>

³¹ <https://honved.hu/2017/09/20/uj-vivocsarnokot-kap-a-budapesti-honved-sportegyesulet/>

Saját élmények

Az épületet vívóként ismertem meg, nem sokat tudtam a történetéről, annyi világos volt, hogy zsinagóga volt korábban, és tudtam, hogy a Honvéd vette meg valamikor régen. Hetente egyszer vettem itt részt válogatott edzéseken, néha többnapos edzőtáborban. Habár az épület évtizedek óta nem zsinagógaként funkcionál, mindig is zsinagógának, Honvéd zsinagógának hívtuk, hívjuk – „Gyerekek, holnap a zsinagógában lesz edzés...”, mondta mindig az edző.

Egyik, ha nem a legszebb vívóterem, ahol jártam, a Honvéd méltán büszke is rá. Az egyesület sok olimpiai és világbajnoki érmese edz, edzett egyébként itt, többek között Nagy Tímea, Imre Géza, Szász Emese, Siklósi Gergely; elmondásuk szerint a világ egyik legérdekesebb és legszebb vívócsarnoka.

„Vívószemmel” gyakran bosszankodtam a pástokon – amik bordás acéllemezből készültek – ugyanis rendkívül csúszós felülete van, ami megnehezíti a vívó lábmunkát, a gyors ritmusváltásokat. Nyáron a kupolaterben trópusi meleg van, tervben van a gépészet korszerűsítése.

Egy-egy befejezett asszó után leülve gyakran csodáltam a kupolateret, amin sajnos beázások nyomai vannak. A legfelső szintről lenézve a korábbi karzattal egybenyitott tér van a sarkokon, ami érzékelhetővé teszi a kupola terét.

Édesapám révén büszke lehetek a felújítási munkákra, ő ugyanis 1987-ben az átépítés során dolgozott a zsinagógában az ORSZAK alkalmazásában. Ha nem is a zsinagóga, de a kupolater eredeti állapotát még látta, az eredeti motívumokkal, héber feliratokkal. A kupola festésének világoskék színét édesapám keverte ki. Sablonáló³² technikával vitték fel a kupola geometrikus motívumait, a vallásos szimbólumokat elhagyva. Tanúja volt, ahogyan homokfúvással megtisztították, a téglá homlokzatot, és annak, ahogyan a Mózesi kőtáblákról leköszörülték a tízparancsolatot.

³² Sablonálás: lenolajjal vízhatlanná tett papírból kivágjuk a mintát, amit a falon látni szeretnénk, majd rövidszőrű tömör ecsettel felvisszük a szükséges színű vizes bázisú festéket, (esetleg száradás után újabb színt). a díszítőfestés kazeintemperával készült)

Hasonló sorsú zsinagógák

Az angyalföldi zsinagóga kapcsán szeretném kiemelni Kerényi József építész 1978-as hasznosítási tervét, és további négy zsinagóga átalakítást, amelyek kisebb nagyobb mértékben átalakították az eredeti épületet, mégis a lehetőségekhez képest megőrizték a tér karakterét, vagyis "visszafordítható" beavatkozással éltek.

Kerényi József 1978-as átalakítási terve

Kerényi József építész munkásságához több önszorgalomból készített hasznosítási terv köthető, melyekben új funkciót álmodott elbontásra ítélt vagy átalakítani kívánt műemléki szempontból értékes épületekbe. Ezek a tervek az épített örökség passzív értékvédelme helyett kortárs használatban igyekeznek megőrizni azt. Hasznosítási terveinek töredéke valósult meg de számos épület megmentéséhez járultak hozzá, tevékenységét számos hazai, és nemzetközi díjjal ismerték el.

Az alábbiakban egy meg nem valósult, ezáltal nem ismert hasznosítási javaslatára, az Angyalföldi zsinagógára készített tervét szeretném bemutatni, melyet a Lechner Tudásközpont levéltárában végzett kutatás során találtam.

Kerényi József az Angyalföldi zsinagógára készített, koncepciószintig jutott felújítási javaslata egy évvel az 1977-es bontási határozat után készült. Az épület hasznosítására egy multifunkcionális kultúrházat álmodott, mely a meglévő teret két födémmel kiegészülve lakta volna be.

A kupolateret tartó négy pillér közé képzelte el az épület új fallal körülvett magját, egy házat a házban. Ennek a térnek a földszinti része egy előadótér, ami a sarkokon kialakított vetítő helyiség és a szemközti oldalon levő vetítőfelületnek köszönhetően moziként is működhetett volna. Az előadó feletti két szinten kiállítóterek lettek betervezve melyek közötti kapcsolatot a termék közepén levő csigalépcső teremtette volna meg. A három központi helyiség kapcsolatát a főbejáratnál balra eső sarkukon történő egybenyitás erősítette volna, melynek köszönhetően a zsinagóga egykori belső tere jobban érzékelhető lett volna.

Az egykori női karzatra vezető lépcsőházak helyére Kerényi irodákat tervezett, a szintek közti kapcsolatot egy új, reprezentatív központi lépcsővel megoldva, mely csakúgy, mint az előadóterek egybenyitása, némiképp ellensúlyozta volna a zsinagógatér teljes beépítését.

A tervben a zsinagógának a központi része és a lépcsőház volna csak publikus a nagyközönség számára, a bejáratnál távolabb eső épületrészen kaptak volna helyet szintenként a kiállítótereket patkóalakban körülvevő kiszolgáló raktárak. A raktárak kapcsolatát lépcsőházzal, és teherlifttel oldotta volna meg a tervező.

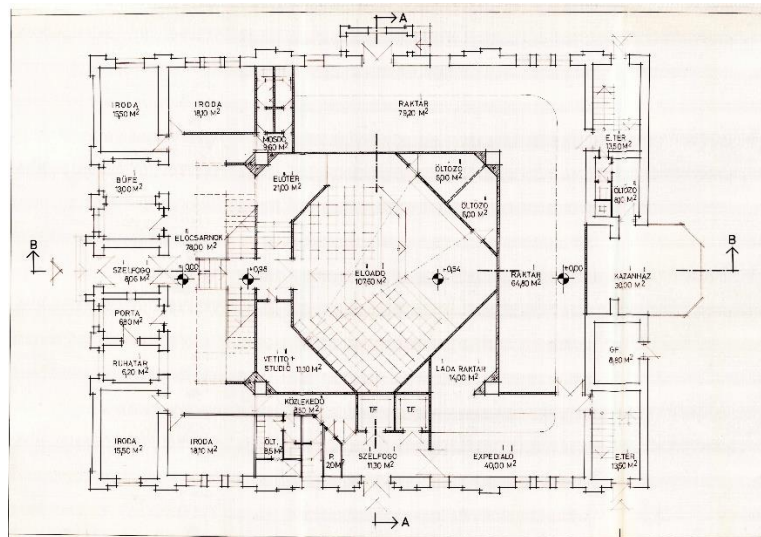
Az első emeleten kiemelt részen kapott volna helyet egy reprezentatív iroda, mely csigalépcsővel lett volna összekötve második szinten levő galériaszintjével. A galériával egybenyitott tér megőrizte volna a főhomlokzat és a belső tér rózsablak látványát.

A terv hiányaként könyvelhető el, hogy az épület értékeit csak a homlokzati részen őrizte volna meg, a kilencosztatú kupola terét elrejtve, s a belső tér eredeti arányai csak részben jelentek volna meg. Kerényi Kecskeméti zsinagóga átalakításával ellentétben itt nem „vezette volna körbe” a látogatót az épületen, nem is publikus az épület egésze, értékes elemek tűntek volna

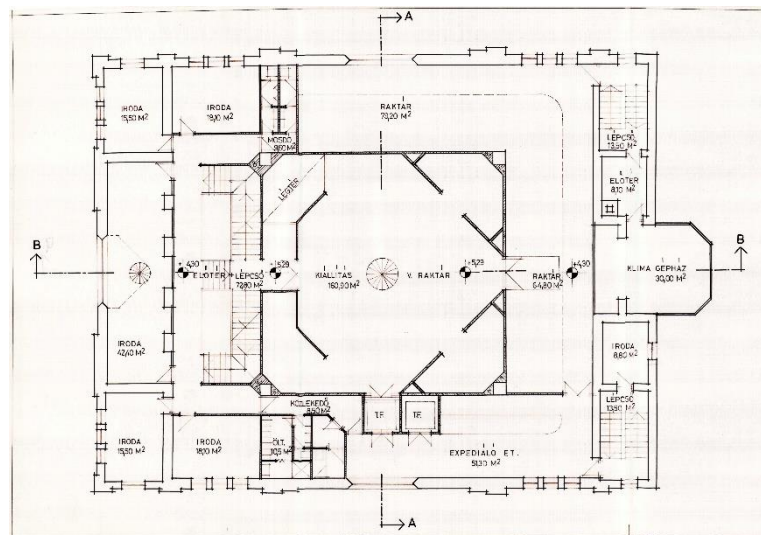
el a látogató szeme elől. A kupolatér helyett síkfödémek lettek betervezve, a központi kupola is sátoztetős mennyezzettel lett volna helyettesítve, bár kétségtelenül egységesebb képet fest így a terv, mint széteső kupolaszeletekkel.

Egyáltalán nem hagyható figyelmen kívül, hogy 1978-ban az elsődleges cél egy működőképes épület létrehozása volt, akár az épület egyes értékeinek elvesztése árán. Ez volt a kulcs az épület megmenekülésére, melynek egyetlen alternatívája volt: Bontás.

Az elképzelt hasznosítás ennek megfelelően egy működő struktúra, a belső tér jelentős átalakításával, ahol az épület tömege és homlokzata árulkodott volna az egykori szakrális funkcióról.

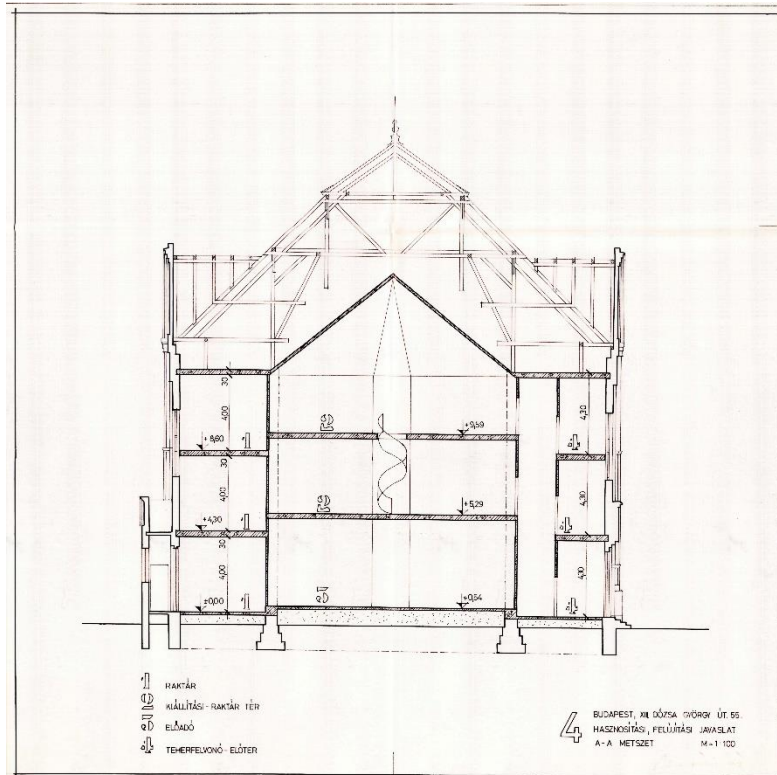
Földszinti alaprajz³³

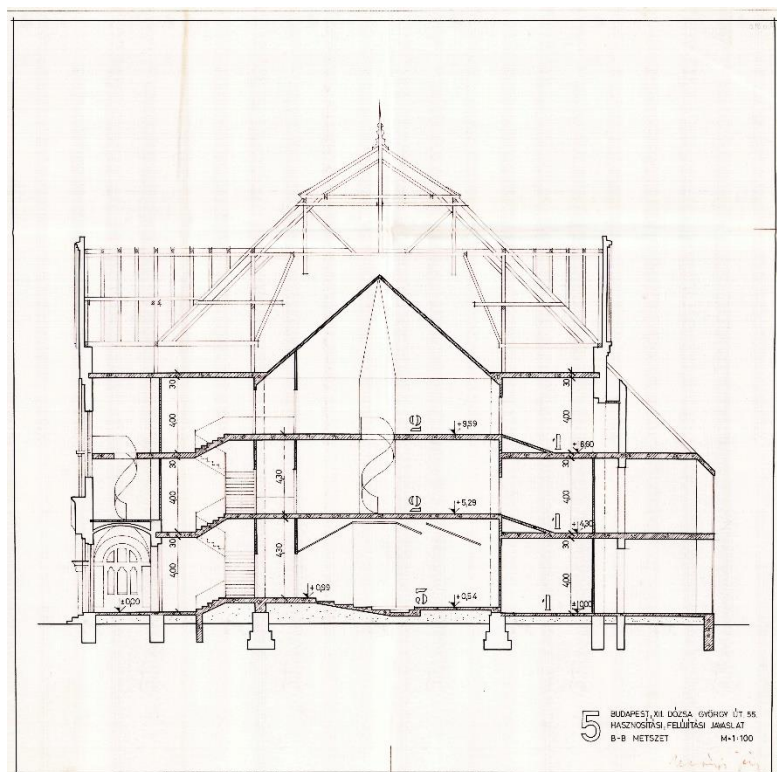
Első szint alaprajza³⁴

³³ Lechner tudásközpont

³⁴ Lechner tudásközpont

Dózsa György úttal párhuzamos metszet³⁵

Dózsa György útra merőleges metszet³⁶

Kecskeméti zsinagóga:

³⁵ Lechner tudásközpont

³⁶ Lechner tudásközpont

A kecskeméti Tudomány és Művészetek Háza (volt zsinagóga)³⁷

A kecskeméti volt zsinagóga ifj. Zitterbarth János tervei alapján épült 1864-1871 között moreszk romantikus stílusban. 1944-ben a templom bútortartatát kirámolva istállóvá alakították azt. A kecskeméti zsidóság a háború során szinte teljesen elpusztult, A kevés hazatért zsidó önerőből nem tudta fenntartani a zsinagógát, az életveszélyessé vált zsinagógát eladták a városnak.

Kecskemét városa 1966-ban vette meg az egykori zsinagógát a helyi izraelita hitközségtől, amit eredetileg bontásra szánt. Kerényi József hasznosítási terve – miszerint az épületben kaphatna otthont az egyébként felépíteni kívánt Tudomány és Technika háza – és makacs közbenjárása kellett ahhoz, hogy az épület megmaradjon. Kerényi József építész és Udvardi Lajos belsőépítész tervei szerint 1970-1974 között végezték az átalakítást az új funkciónak megfelelően.

A terv „ház a házban” szerkezettel igyekszik a hatalmas belső térbe integrálni a sok helyiséget igénylő új funkciót. A külső homlokzatot és az épület tömegét az eredetivel megegyező módon állították helyre. Az épületbelsőbe épített új szerkezethez szintenként egybenyitott előcsarnok sor vezet, mely oldja a külső és belső ellentmondásosságát. Ez az összefüggő, hatalmas légtér jelzi az épület eredeti belmagasságát. Innen az egyes szinteket összekötő lépcső- és folyosórendszer tagolja tovább az épület belsejét, tudatosan vezetve végig a látogatót az új és az eredeti részletképzés ellentmondásosságát felhasználó, sajátos és egyéni ízű tércsoporton.

Az lépcsőházban található az intézmény különlegessége a Michelangelo galéria, melyben a Szépművészeti Múzeum raktárából rossz állapota miatt értéktelennek ítélt, ezért kidobásra szánt tizenöt hiteles Michelangelo gipszöntvénymásolatot menekítették. A szobrokat Melocco Miklós szobrászművész restaurálta, 1976-ban letétként jutottak Kecskemétre.

³⁷ <https://www.orszagalbum.hu/p/zsinagoga/97309>

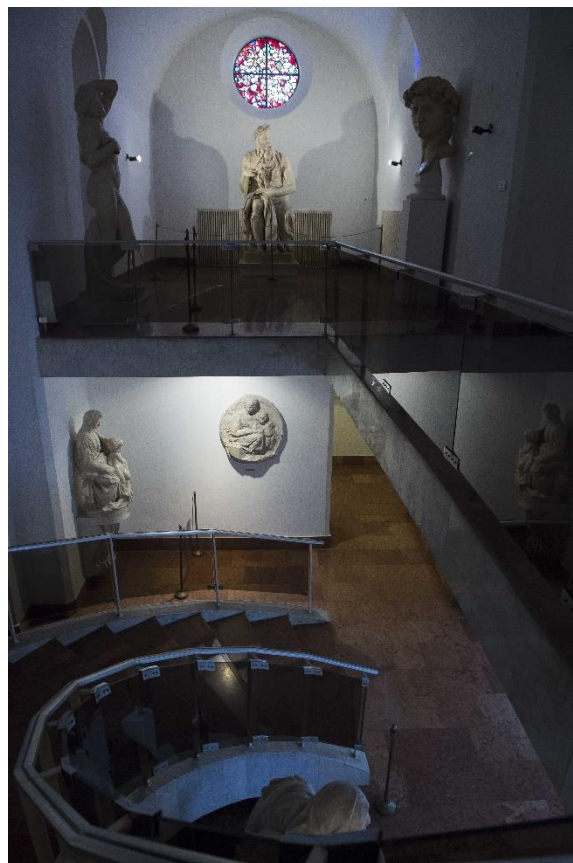
1979-re készültek el a színes ólomüveg ablakok, melyek a vidéki magyar zsidó családból származó, s a munkaszolgálatos éveket szerencsésen túlélő Bolomány Ferenc festőművész munkái.

Kerényi így emlékszik az átépítésről:

„A zsinagóga belsőtere egyetlen hatalmas előadóterem volt (...) Az épület megmentése érdekében ezt a teret sajnos fel kellett parcelláznunk. A régi tér hangulatát a többszintes, galériás előtér őrzi, de kevesen tudják, hogy az épület, ha jelképesen is, de megőrizte régi egységét: Letanóczki Gyula statikus barátom k

ét hosszirányú rácsostartóval <<kiváltotta>> a tetőszerkezetet, így bármikor elbontható a <<nagyházba>> épített <<kisház>>. Az előtérben a zsinagóga karzatainak öntöttvas oszlopait megtartottuk, a boltozott kupolát pedig felújítottuk.”³⁸

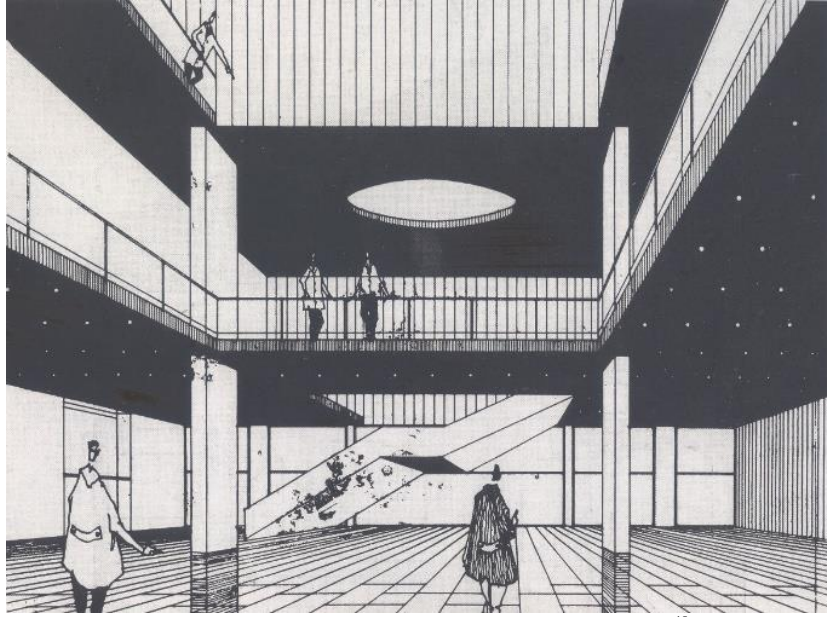
Az ellentmondásos, ám jelenleg is magas színvonalú épületnél tehát visszafordítható beavatkozással élt a tervező, ezzel nem csak a bontástól megmentve azt, de biztosította egy esetleges új tulajdonos új igényeihez való igazodás lehetőségét, az épület tovább éleset. Az épület átalakításáért 1975-en Kerényi József Ybl-díjat kapott.

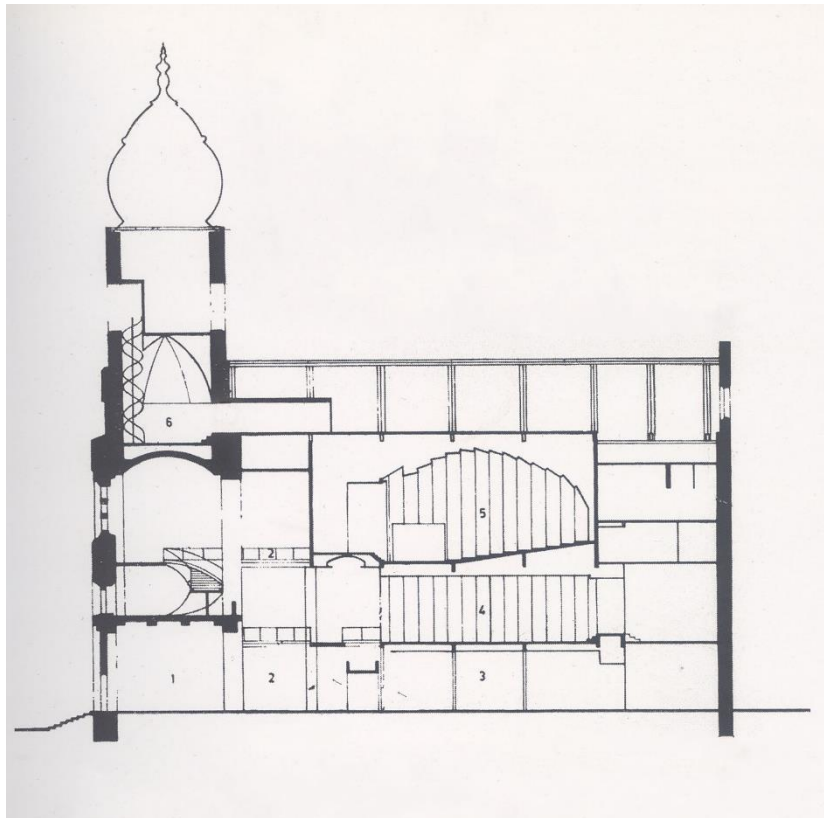
Michelangelo galéria³⁹

³⁸ DR. LOVAS Dániel: *Zsinagóga - Synagogue (A kecskeméti főtér történelmi épületei)*. Kecskemét: Kecskeméti Lapok Kft., 2015

³⁹ <https://kecskemét.hu/tudomany-es-muveszetek-haza-egykori-zsinagoga>

Előcsarnok interieur terve⁴⁰

Hosszmetszet⁴¹

⁴⁰ DR. LOVAS Dániel: *Zsinagóga - Synagogue (A kecskeméti főtér történelmi épületei)*.Kecskemét: Kecskeméti Lapok Kft.,2015

⁴¹ DR. LOVAS Dániel: *Zsinagóga - Synagogue (A kecskeméti főtér történelmi épületei)*.Kecskemét: Kecskeméti Lapok Kft.,2015

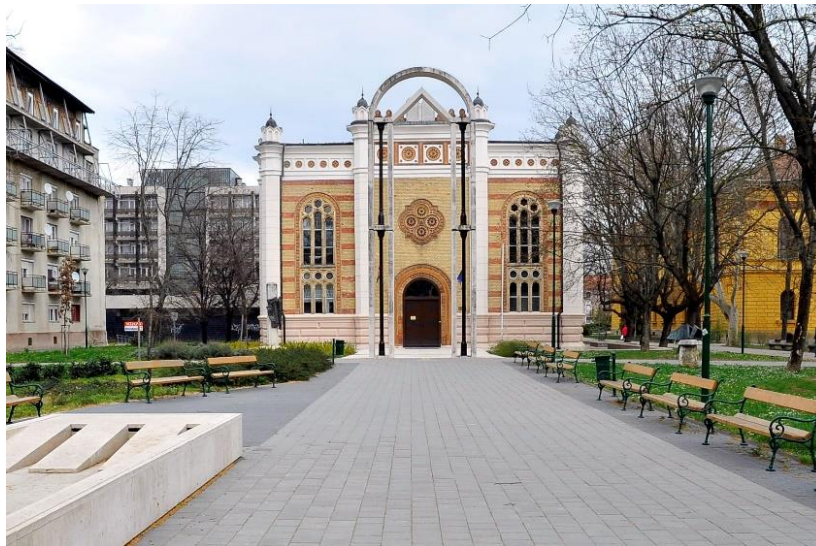
Szekszárdi zsinagóga

1897-ben épült Hans Petschnigg tervei alapján. Az elhurcolt 450 szekszárdi emberből kevesebb, mint 100 ember élte túl a holokausztot. A háború után még rövid ideig rendszeresen használták a zsinagógát, ám idővel már nem volt meg az imádkozáshoz szükséges tíz férfi. A Zsidó Tanács és a helyi Hitközség újjáalakult ugyan ideiglenesen, azonban az 1945 után kezdődő és 1956-ig tartó kivándorlás miatt végül eladták a mór stílusban épült zsinagógát. 1960-ig használta a zsidóság az épületet.

1981-ben Kerényi József tervezte át a későbbi Művészetek Házává, azóta rendszeresen rendeznek itt képzőművészeti kiállításokat. A terem irodalmi estek, konferenciák, esküvők rendezésére is igénybe vehető.

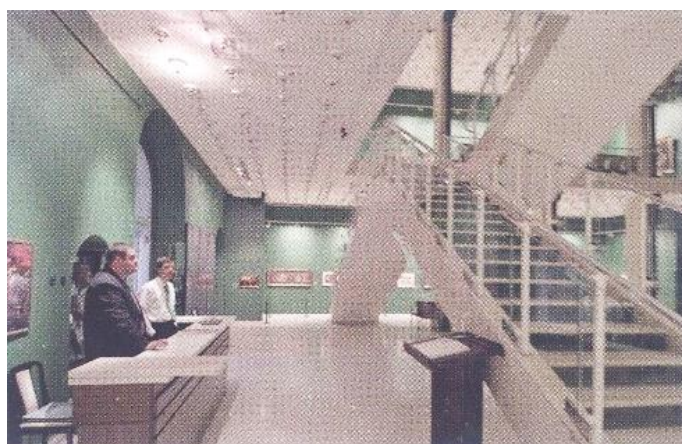
Az 1981-es átalakítás során az épület homlokzatát rekonstruálták, még a két kőtábla is visszakerült eredeti helyére. A korábbi fa karzatokat elbontották, a mennyezetet új vasbeton pillérekkel támasztották meg, a vasbetonból újjáépített karzatok üveg korlátot kaptak. A korábbi tóra szekrény helyére egy a drezdai Jehmlich orgona került, szakrális hangulatot adva a háznak. A funkciójuktól megfosztott, eredeti öntöttvas oszlopokat dekorációs elemként visszaépítették. A templom terébe egy nagy, márvány burkolatú díszes lépcsőt építettek be.

A márványlépcsőt 2013-ban egy átalakítás során elbontották, helyette a bejáratnál jobbra eső karzat mentén helyeztek el egy üveglépcsőt, amely transzparenciájának, és új pozíciójának köszönhetően kevésbé hívja fel magára a figyelmet, az eredeti teret tiszteletben tartva.

A szekszárdi Művészetek háza⁴²

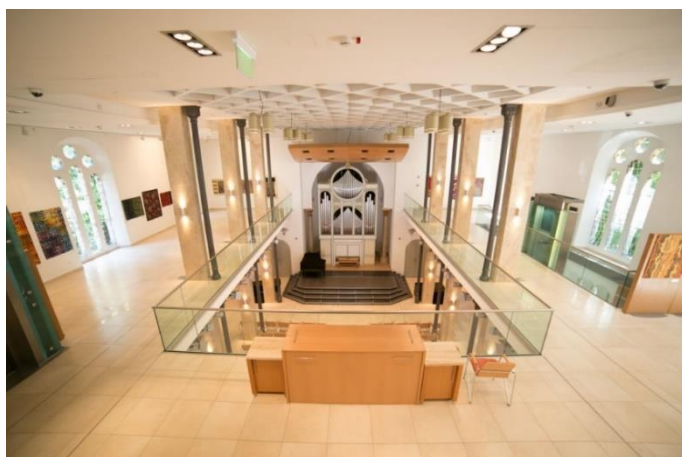
⁴² <http://www.kincsestolnamegye.hu/zsinagoga>

Művészetek háza⁴³

A 2013-as újbóli felújítás után⁴⁴

A 2013-as újbóli felújítás után⁴⁵

⁴³ KLEIN Rudolf: *Zsinagógák Magyarországon 1782-1918*, Budapest: 2011

⁴⁴ <https://www.szekszardagora.hu/eskuvoszervezes>

⁴⁵ http://www.zsinagogak.hu/index.php/szekszard/?fbclid=IwAR0QS21Ro9Pi5P3_uGL0FkYUGZxhtSQqutQvfPMHZrjDoMVeMx0pFkuCxn8

Lágymányosi zsinagóga:

1912-ben kiírtak egy meghívásos tervpályázatot egy új, Budán épülendő zsinagógára, melyet Lajta Béla letisztult modernista szemléletű tervével megnyert, ám feltehetőleg az Első világháború miatt nem valósult meg. A Lágymányosi zsinagóga 1936-ban készült el végül Novák Ede és Hamburger (Hámor) István tervei alapján a mely szellemiségében nagyban hasonlít a Lajta által elképzelthez. A kiemelkedő jelentőségű modern Bauhaus épület felsorakoztatta a kor építészeti vívmányait. A Lágymányosi zsinagóga tömegalakításában, letisztultságában, szerkezet választásában újat és jövőbe mutató ígéretes irányt mutatott a hazai zsinagógaépítészetben, a háború előtt utolsó megépült zsinagógaként azonban egy korszak végét jelentette.

A 27x25 méter alapterületű, és közel 15 méter belmagasságú épület oszlopok nélküli vasbeton kazettás lefedése figyelemreméltó mérnöki bravúr, csakúgy a női karzat 4,5 méteres konzolos oszlopok nélküli megtámasztása. A Bauhaus szellemiségében létrejött, mégis keleties jegyeket magán viselő térbe Hende Vince festőművész ószövegségi motívumokat ábrázoló ólomüveg ablakain keresztül áramlott a fény.

A zsinagóga épületét a második világháborúban először raktárnak, majd a német hadsereg istállójának használták. A sérüléseket a háború után helyreállították, s bár a közösség a háború után megfogyatkozott, a hitélet nem állt le, sőt egyes beszámolók szerint 1947-ben ünnepekkor az épület mindig megtelt hívekkel. 1950-ben ellentmondásos módon a helyi hitközség heves tiltakozása ellenére eladták a zsinagógát az államnak. A hívek ezután a Károli Gáspár tér 5.szám alatt imádkoztak tovább.

Az állam 1966-ban átadta az épületet a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) fenntartásába, 1969-ben a TIT itt alakította ki székházát, semmibe véve a kiemelkedő építészeti minőséget képviselő épület belső terét és homlokzatát. Két új vasbeton födém behúzásával és a belső tér teljes felszabdalásával mind a belsőtér, mind a homlokzat szinte a felismerhetetlenségig átalakult. Az egykori templomtér bevilágítására szolgáló díszes ablaksor a a födémbeépítés következtében feldarabolódott, íveit kiegyenesítették, díszes üvegeit eltávolították. Az egykori burkolatot lebontva kismozsaik burkolatot kapott az épület. Az eredeti funkció emlékét a meghagyott menórát szimbolizáló kerítés őrzi.

Az épület sorsában a rendszerváltást követően a TIT anyagi szűkössége hozott változást, a korábban sikeres egyesület egy ideje rászorult a bérletdíjából befolyó összegekre. Az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség (EMIH) 2018-óta bérelte a legfelső szintet, nemrég pedig meg is vásárolta azt. Jelenleg a legfelső szint zsinagógává és közösségi célokra való átalakítása zajlik. A felső szint ablakai az eredetire emlékeztető módon újból boltíves lesz, s az elveszett, bibliai szimbólumokat ábrázoló ólomüveg ablakokat, bár nem eredeti technológiával, de rekonstruálják.

Az épülettel kapcsolatban nem beszélhetünk értékvédelemről, ártalmatlan újra hasznosításról sem, felmerül a gyanú az épület történelmének tudatos meghamisítására. A fentiekből úgy tűnik, mintha a szocialista rendszerben külön cél lett volna az épület vallási múltjának eltüntetése, mely nagy részben sikerült is. Az aktuális átépítés viszont bizonyítja, hogy az épület nem tudta végleg letagadni a múltját, s bár az épületben nem visszafordítható beavatkozásokat hajtottak végre – a födémek kibontása statikai okokból nem lehetséges – szándékban van a homlokzat helyreállítása, melynek köszönhetően az épület ismét valamivel méltóbb formát ölthetne.⁴⁶

Zsinagóga külső⁴⁸

A TIT székház (volt zsinagóga)⁴⁷

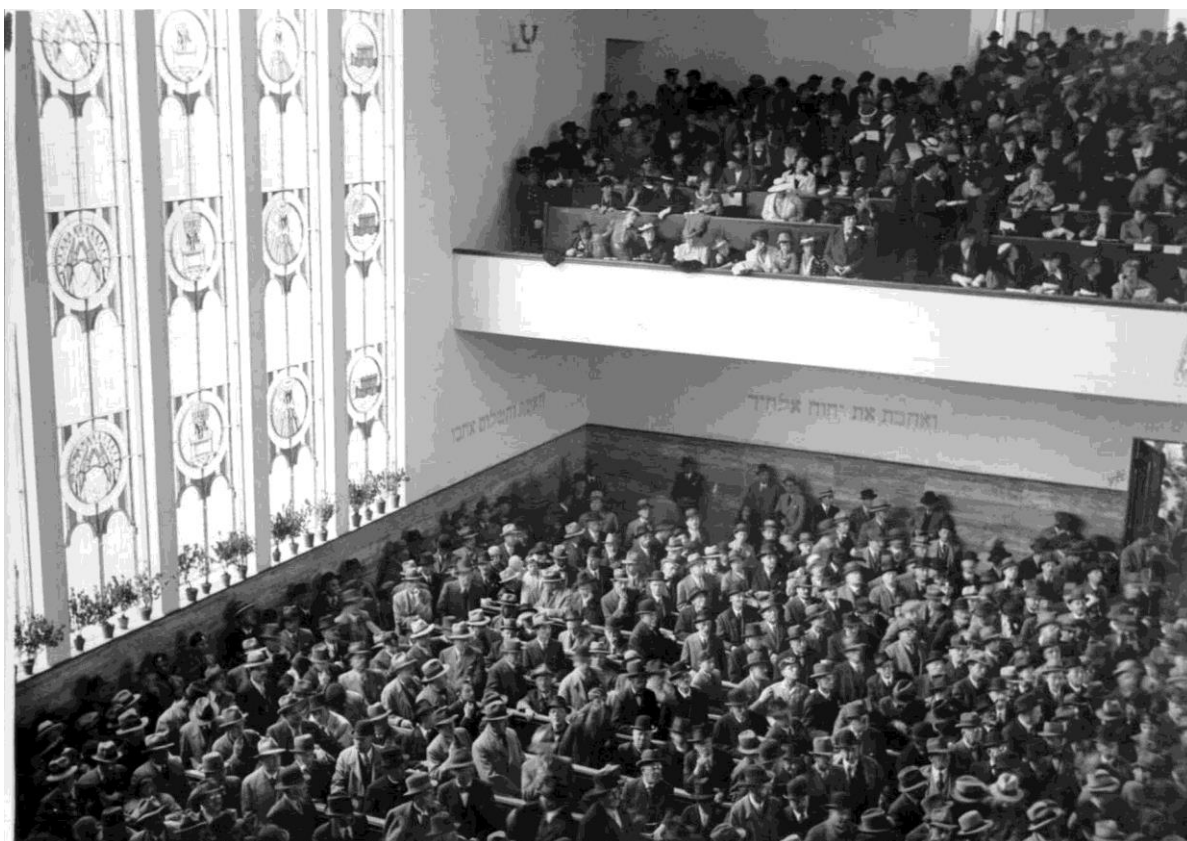
⁴⁷ https://tervlap.hu/cikk-nezet/ujra-zsinagoga-lesz-a-bocskai-uti-egykori-tit-szekhaz?fbclid=IwAR1xdWmRFJWzmaNqBMU1sofaXqqA-sDfrW_845638r2DyZa8AwikxQJiJX0

⁴⁸ https://tervlap.hu/cikk-nezet/ujra-zsinagoga-lesz-a-bocskai-uti-egykori-tit-szekhaz?fbclid=IwAR1xdWmRFJWzmaNqBMU1sofaXqqA-sDfrW_845638r2DyZa8AwikxQJiJX0

A zsinagóga ólomüveg ablakai⁴⁹

⁴⁹ https://epiteszforum.hu/nyolcvan-ev-utan-visszakapja-eredeti-funkciojat-ujbuda-zsinagogaja?fbclid=IwAR1z6UXiLYtVMbfyEPG00RAWWvWFvZDkb5uXWmDCaR_AVOa9azHCsWPE1kE

A zsinagóga avatási ünnepe 1936. szeptember 13-án.⁵⁰

Zsolnai neológ Zsinagóga: Peter Behrens

A zsolnai zsinagóga egy 1881-ben épült korábbi zsinagóga helyén áll. A zsinagógára 1928-ban tervpályázatot írtak ki, melyet a modernizmus egyik „keresztapjaként” számontartott Peter Behrens, nyert meg. Az épület 1931-re készült el. A nagyobb léptékű épületeivel híressé vált építész a kisvárosi léptekkel is boldogult, a vasbeton adta építészeti újításokat kihasználva, de a zsinagóga építészet formai hagyományaihoz hű konstrukciót alkotott. A terv modern funkcionalista építészeti eszközöket használja, melyek a művészi ambíciókon és a kontextus tiszteletén alapultak. A zsinagóga, az európai modern mozgalom egyik legkiemelkedőbb emléke Szlovákiában.

A második világháború idején a zsinagógában gabona- és árjásított bútorok raktára volt. a háború után gumiabroncsszervíz üzemelt itt. Később színházként, kulturális házként, végül Közlekedési Egyetem előadóteremként használták. Az átalakítások során a belső tér felismerhetetlenségig megváltozott. Elentétben a magyarországi példákkal a zsinagógát bár nem tudta fenntartani a megmaradt zsidóság, a tulajdonosa maradt. Új bérlőt keresve találtak rá a helyi kezdeményezésű nonprofit szervezetre, amelynek kortárs művészet és más európai dimenziójú kulturális tevékenységek terének megteremtését tűzte ki célul.

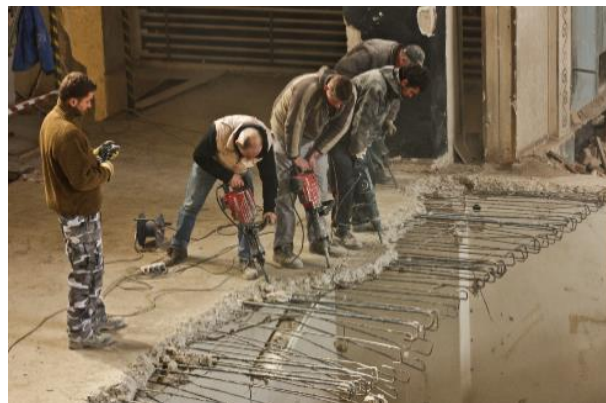
Kivételes az építkezés és a helyreállítás folyamata, hat év önkéntes munkával, s közösségi finanszírozásból befojt összegekből hozták létre a zsinagóga mai arcát. A kezdetben merész átalakítási tervek folyamatosan egyszerűsödve végül az eredeti állapothoz közeli visszabontást,

⁵⁰ https://epiteszforum.hu/nyolcvan-ev-utan-visszakapja-eredeti-funkciojat-ujbuda-zsinagogaja?fbclid=IwAR1z6UXiLYtVMbfyEPG00RAWVvWFvZDKb5uXWmDCaR_AVOa9azHCsWPE1kE

az épület részleges restaurálását jelentette, a karzat feletti sávban, és a kupolatérben az eredeti festést állították helyre. Az épületben koncerteket, kiállításokat, színházi előadásokat, fesztiválokat és más programokat tartanak a zsolnaiak nagy örömeire.

A zsinagóga, mint mozi⁵¹

Az eredeti épület kibontása⁵²

⁵¹ <http://www.novasynagoga.sk/historia/>

⁵² <https://www.flickr.com/photos/novasynagoga/6893878398/in/photostream/lightbox/>

Kiállítás az egykori zsinagógában⁵⁴

Az egykori zsinagóga külsője⁵³

⁵³ <https://slovakia.transferbooking.org/sk/nova-synagoga-zilina/>

⁵⁴ <https://www.flickr.com/photos/novasynagoga/50341742687/in/photostream/lightbox/>

Összegzés

Véleményem szerint az átalakítás pozitívan értékelhető, mivel bár jelentősen megváltozott az épület belső tere, az eredeti állapotokhoz amennyire lehet tisztelettel viszonyul. Nincs letagadva az épület zsinagóga múltja, a felújítás során alaposan és szakszerűen restaurálták az épület homlokzatát, és az épületbelső is, amennyire az új funkció engedte. Az eredeti állapotok és a beavatkozások, új szerkezetek egyértelműen elkülönülnek, s bár kétségtelenül különös módon, de egységet alkotnak.

Az új funkció jelentősen átalakította az épületbelső, a kupolateret viszont teljes mértékben tiszteletben tartotta helyre is állítva annak festését. A felső szint negyvenöt fokos elforgatásával pedig a földszinti teremből is érzékelhetővé válik az eredeti belmagasság. Az eredeti karzat alatti épületrész teljesen be van építve, de ez az új funkció beköltözése miatt volt szükséges.

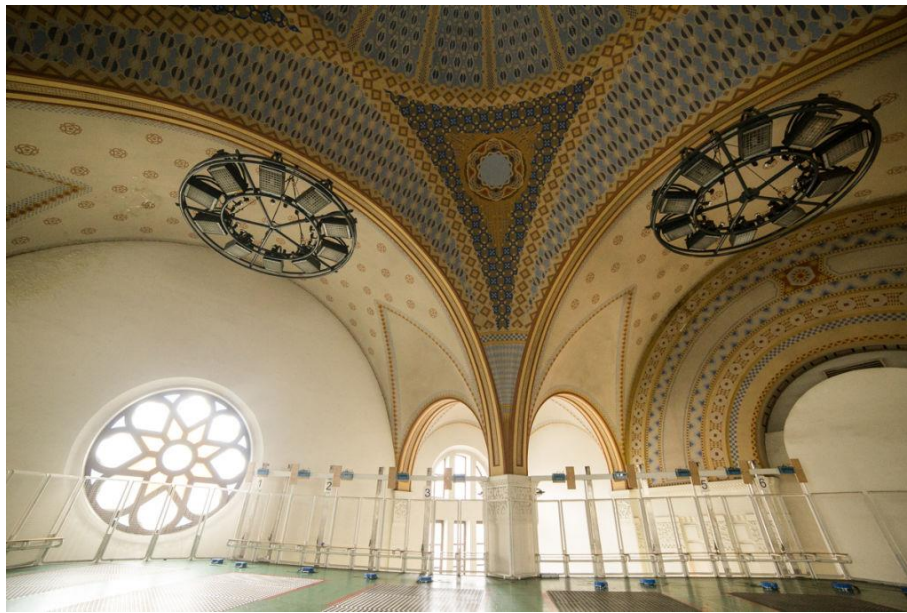
Az átalakítás tiszteletben tartotta az épület tömegét, a homlokzatot, és amennyire lehetett az épületbelső is. A tervezők visszafordítható beavatkozást hajtottak végre, tehát amennyiben új tulajdonosa lenne az épületnek gond nélkül új funkciót lehetne benne kialakítani, ha igény van rá, a hitélet is vissza tud költözni az egykori zsinagógába.

Sajnos a kupolaterén beázások nyomai vannak, mely a díszítőfestés helyenkénti sérülését idézte elő, a homlokzat állaga is sokat romlott a felújítás óta.

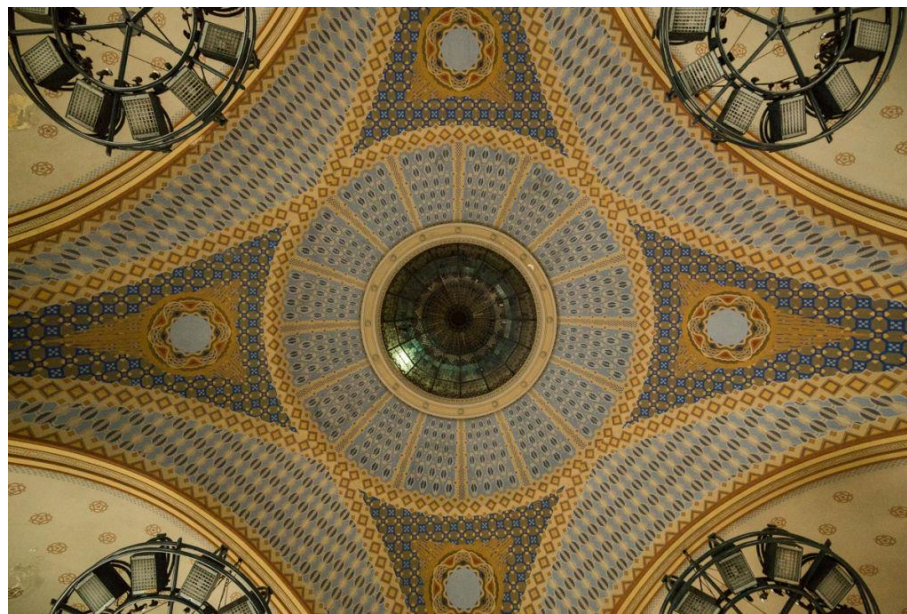
Az épület állagromlása okán időszerű lenne, a felújítás, az elavult burkolatok az épülethez méltóbb, nemesebb anyagokkal való cseréje.

Fontos kiemelni, hogy a kultúrterembe átköltözött használó közösség jelenléte sok más hazai zsinagógával ellentétben folyamatos. A közösség jelentős veszteségekkel, de átvészelte a huszadik század borzalmait, ahogy a hitélet materiális szimbóluma a zsinagóga is emlékként, nem melleleg működő épületként fennmaradt.

Az új funkció megmentette, és őrzi az épület értékeit. Az egykor raktárnak használt méltatlan funkció után egy pozitív fordulat az átépítés. Összevetve más itthon eladott zsinagógákkal belátható, hogy az átalakítás mentette meg az épületet az utókornak, annak értékeit is kiemelkedő módon megőrizve.

Kupolatér⁵⁵

Központi kupola a bevilágítóval⁵⁶

⁵⁵ fotó: Perness Norbert – zsinagógák.hu <http://www.zsinagogak.hu/index.php/dozsa-gyorgy-ut/>

⁵⁶ fotó: Perness Norbert – zsinagógák.hu <http://www.zsinagogak.hu/index.php/dozsa-gyorgy-ut/>

Függelék

Interjú Benczúr Lászlóval, az átépítést tervező építésszel az átépítésről, annak körülményeiről

Az épületet olyan rossz állapotban volt, hogy nem volt remény a megmentésére, bontási határozatot adtak ki rá. Életvédelmi állvány vette körül, a teteje beszakadt, több helyen beázott, gyújtogatás miatt is károsodás érte. Az épületkülsőn háborús lövések tették tönkre a homlokzat téгла architektúráját. A háború után a Triál játékgyár használta raktárként, majd a Műcsarnok Vállalat. Ekkor a Dózsa György úton, a felvonulási téren álló Lenin szobor eredeti gipszmintája is itt állt.

Rettenetes állapotban volt a belső tér, melyet a raktározási funkció miatt szétvertek, és benne lifteket építettek.

Kulturális célra gondoltuk felújítani, előadóteremnek, vagy kiállítási térnek, az akkori oktatási, kulturális minisztérium segítségével, de ez nem sikerült.

Ekkor a szomszédban levő Honvéd sportegyesület jelentkezett, hogy megvették az épületet, és sportfunkcióra átalakíttatnák. Elgondolkodtam rajta, hogy egy zsinagóga épületből szabad-e sportlétesítményt csinálni. Ez egy lelki kérdés is volt, ugyanakkor sürgetett az idő, mert hozzá akartak kezdeni a bontáshoz. Úgyhogy megkerestem az akkori zsidó hitközség vezetését, és megkérdeztem tőlük, mit szólnak hozzá. Ők határozottan azt mondták, hogy mivel ők adták el magát a zsinagóga épületét – mert a háború után sajnos a holokauszt miatt nagyon megfogyatkozott a zsidó közösség, és nem tudták fenntartani az épületet – abban a pillanatban, ahogy a Tóra kikerül az épületből, igazából az ő számukra már nem szent épület, ezért ők csak hálásak lennének, ha mint emléket meg tudnánk menteni.

Felmértük, és téglánkként regisztráltuk a külső homlokzatot, melynek profiltégláit a Mezőtúri téglagyár Kőbánya egy bizonyos területéről akkor még bányászható sárga agyagból legyártotta.

Konszignáltuk az összes téglaprofilt, és mivel a téglagyár akkoriban állami vállalat volt, hétvégeken az emberek bejártak, és maszekban megcsinálták a profilnak a megfelelő mintákat, és annak megfelelően préselték a téglákat. Érdekes dolog, hogy abban az időben ilyeneket lehetett csinálni. Ebben segítségemre volt Déri Attila, aki közvetlen munkatársam volt az Ipartervben, ő azóta ennek a korszaknak, és a különböző építészeti stílusokhoz tartozó technikai megoldásoknak a doktora lett.

A tetőben van beépítve egy nagy bevilágító kupola, amit még Róth Miksa tervei alapján készítettek annak idején, abból is azért még maradt egy-két részlet, ami alapján meg lehetett csinálni a kupola rekonstrukcióját, és azt is sikerült elkészíteni, természetesen a szerkezeti megerősítésekkel együtt. A templom alaprajzi elrendezése gyakorlatilag, mint egy kilencosztatú tér jelentkezik, középen egy nagy kupola, négy oldaláról a kupolát dongák a négy sarkon kis kupolák veszik körül. Elsősorban ez a gyönyörű szép tér-képzés dominál, és ott elsősorban a díszítőfestés, ami akkor már szinte csak nyomokban volt, és az ORSZAK (Országos Szakipari Vállalat) segítségével Szebeni Nándor vezetésével végül is sikerült a mintákat a még meglévő mintákból kimenteni, és elvégezni a díszítőfestést a belső tér kialakítása után.

A zsinagóga olyan elrendezésű volt, hogy a Dózsa György útra merőlegesen két oldalt volt egy emeleti karzat szint, az asszonyoknak, mert lent az alsó térben csak a férfiak tartózkodhattak. Öntöttvas oszlopok tartották ezeket a galéria szinteket, amikre persze akkor már nem volt igazából szükség, mert beépített födémeket építettek a raktározás céljából.

Mindenesetre ezt az alaprajzi helyzetet, hogy van a galéria szint, ezt megtartottuk, a galéria szint alatti beépített területre kerültek az öltözők, két oldalt a Dózsa György útra merőlegesen. Szükség volt egy nagy vívó térre, ami fönt az emeleti szinten került kialakításra. Ez megint csak nagy fejtörést okozott, mert egyrészt statikailag a falak elég gyengék, tehát nem kellő teherbíró képességűek, ezért nem engedte

meg a statikus, meg a szakvélemény, hogy a födémeket a külső homlokzati falakba kössük be, tehát függetlenül kellett megcsinálni. A szándékunk is az volt, hogy az eredeti térforma maradjon meg, - természetesen rendbe téve, - és ezért egy elfordított négyzetet készítettünk, és külön pilléreket állítottunk be a téren belülre, és erre a négy pillérré állítottuk magát a küzdőteret, ami a felső szinten van a kupolatér alatt.

Így igazából ennek a négyzetnek a sarokpontjai nem is érintkeztek a homlokzati falakkal, és a 45 fokos elforgatásnak köszönhetően az belső tér sarkain egybenyitott tér jön létre, amiben állva lenről is érzékelhetővé válik a kupolatér.

Tulajdonképpen az épület rendbehozatalának az volt a lényege, hogy megőrizzük az eredeti belső a tér élményét valamilyen formában, amiket pedig beépítünk, azok lehetőleg jól különváljanak ettől a belső tértől.

Kívülről, belülről, a festés, az üveg felülvilágító kupola, a külső homlokzati burkolat, minden egyéb eredeti módon került helyreállításra.

Természetesen utána jártunk Baumhorn Lipót munkásságának, mert fontos volt, hogy ne okozzunk károsodást az épületben a felújítás során. Örömmre szolgál, hogy végül is ez meg is oldódott. Persze azért kaptam kritikát. Ráday Mihály, aki akkor nagyon aktív volt és a műemlékek megőrzésére komoly hangsúlyt fejtett ki, és a televízióban rendszeresen mutatott be épületeket, bemutatta a zsinagógát is, és örömét fejezte ki, hogy felújult, de borzasztónak tartotta azt, hogy egy ilyen szakrális épületben, akár még ha csak vívás zajlik is, hogy ilyen események történnek. Aztán kapcsolatba kerültem vele, és leveleztünk is, és elmondtam neki, hogy ez hogy és mint alakult, és igazából mind a ketten örüljünk annak, hogy sikerült megmenteni, és most már 87 óta áll.

Két vagy három évvel ezelőtt egy riportfilmet csináltak, és akkor voltam ott utoljára, és sajnos vannak beázási nyomok. Nem fordítanak kellő figyelmet arra, hogy azért a tetőt néha felül kell vizsgálni, mert mégiscsak egy óriási tetőfelület, és sajnos ez a szép belső díszítőfestés egy-két helyen sérült.

Nyilvánvaló, hogy összeérték a szálak, tehát egy egymásra találás volt, mert már régebb óta foglalkoztunk azzal, hogy mit lehetne ezzel a zsinagógával kezdeni, és közben a Honvéd jelentkezett, hogy ők megvennék. Mi jobban örültünk volna annak, ha valamilyen kulturális célra használható lenne az épület... hát így alakult.

Nyilván benne volt az emberben a szándék, hogyha most ez sportcélokat szolgál, de ha történetesen úgy adódik, akár zsinagógának vissza lehet állítani. Tehát nincsen úgy tönkre tévé, hogy ne lehetne ezt megoldani. Hát nyilvánvaló, hogy komoly rombolás, mert akkor azt a behúzott közbenső födémeket meg kell szüntetni, és az oldalkarzatot akkor vissza kell állítani eredeti formájában, de ez nem megoldhatatlan.

IRODALOMJEGYZÉK

- RÓBERT Péter: *Zsinagóga Angyalföldön- XIII. Kerületi helytörténeti füzetek 15.* Budapest: Angyalföldi József Attila Művelődési Központ, 2009
- CSEH Viktor: Nyüzsgő élet a halál csendes kertje helyén – Mozaikok az egykori Váci úti zsidó temetőből. *Zsido.com*, 2018. <https://zsido.com/nyuzsgo-elet-halal-csendes-kertje-helyen-mozaikok-az-egykori-vaci-uti-zsido-temetobol/> (utolsó elérés: 2020. 06. 10.)
- SZEGŐ György–HADIK András–TORONYI Zsuzsa: *Baumhorn Lipót Építész.* Budapest: Architart Kiadó, 1999
- KLEIN Rudolf *A szecesszió: un goût juif? A szecessziós építészlet és a zsidóság kapcsolata a Monarchiában* Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2008/IV
- Saját interjú Benczúr László építésszel, az átépítés tervezőjével, 2020. 06. 15.
- MORAVÁNSZKY Ákos: *Építészlet az Osztrák- Magyar Monarchiában*, Budapest: Corvina 1988.
- Magyar Zsidó Levéltár
- Budapest Főváros Levéltára, Tervtár
- Fortepan.hu
- KLEIN Rudolf: *Zsinagógák Magyarországon 1782-1918*, Budapest: 2011
- GAZDA Anikó: *Zsinagógák és zsidó községek Magyarországon: térképek, rajzok, adatok*, Budapest: 1991
- DR. LOVAS Dániel: *Zsinagóga - Synagogue (A kecskeméti főtér történelmi épületei)*. Kecskemét: Kecskeméti Lapok Kft.,2015
- Or-zse.hu,2006. <https://www.or-zse.hu/resp/hallgatoi/petrovics-lagymanyos006.htm> (utolsó elérés: 2020. 10. 30.)
- Magyar Művészeti Akadémia,2015. <https://mmakademia.hu/mobil-munkassag/-/record/MMA31414> (utolsó elérés: 2020. 10. 30.)
- Milev.hu – <https://www.milev.hu/exhibitionarchive/baumhorn-lipot-a-zsinagogaepito>
- zsido.com ,2017. <https://zsido.com/eladott-meguresedett-kiurított-es-kisajátított-zsinagogak-sorsa/?fbclid> (utolsó elérés: 2020. 10. 30.)
- Zsinagogak.hu, <http://www.zsinagogak.hu/index.php/dozsa-gyorgy-ut/> (utolsó elérés: 2020. 10. 30.)
- <http://or-zse.hu/hirdetes/dozsazsinag2009.htm>